

SZAKDOLGOZAT

Molnár Katalin
tanító szak

Kaposvár
2023

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Kaposvári Campus

Tanító Szak

**HAGYOMÁNYOS ÉS CSONKA CSALÁDBAN ÉLŐ GYERMEK
CSALÁDRAJZAINAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE
A VIZUÁLIS NEVELÉS SZEMPONTJÁBÓL**

Belső konzulens: **Farkas Beáta**
művésztanár

Készítette: **Molnár Katalin**
A077K7
nappali tagozat

Intézet/Tanszék: **Neveléstudományi Intézet**
Anyanyelvi és Gyermekkul-
túra Tanszék

Kaposvár
2023

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	2
1. Bevezetés és célkitűzés.....	3
2. Irodalmi áttekintés.....	4
2.1. Vizuális nevelés alsó tagozaton.....	4
2.2. A rajzolás jelentősége.....	5
2.3. A gyermekrajzok felfedezése.....	6
2.4. Victor Löwenfeld rajzfejlődési szakaszai.....	7
2.5. A gyermekrajzok vizsgálatának módszerei.....	8
2.6. A gyermekrajzokban leggyakrabban előforduló szimbólumok.....	10
2.6.1. Állatok.....	10
2.6.2. Fa.....	11
2.6.3. Virág.....	11
2.6.4. Nap.....	12
2.6.5. Ház.....	12
2.6.6. Ember.....	13
2.7. Családrajzok – családrajzelemzés.....	13
2.7.1. Családrajzokról.....	13
2.7.2. Családrajzelemzés.....	14
2.8. Hagyományos és egyszülős családok.....	15
2.8.1. Definíciók.....	16
2.8.2. A hagyományos és egyszülős családok aránya.....	16
3. Vizsgálati anyag és módszerek.....	19
3.1. Hagyományos családból származó gyermekek rajzai.....	20
3.2. Csonka családból származó gyermekek rajzai.....	25
3.3. Családrajzok összehasonlító elemzése.....	30
3.3.1. Vonalvezetés.....	30
3.3.2. Szimbólumok.....	30
3.3.3. Színezés.....	31
3.3.4. Színhasználat.....	31
3.3.5. Arányos ábrázolás.....	31
3.3.6. Rajzlap kihasználása.....	32
3.3.7. Elemek kidolgozottsága.....	32
3.4. Kérdőívek elemzése.....	33
4. Összefoglalás.....	38
Köszönetnyilvánítás.....	42
Felhasznált Irodalom.....	43
Mellékletek.....	45

1. Bevezetés és célkitűzés

Szakedolgozatom témájaként családrajzelemzést választottam. Azért választottam ezt a témát, mert a vizuális kultúra, mint tantárgy közel áll hozzám. Úgy gondolom, a gyermekek alkotásaiból, rajzaiból sokszor több mindent ki lehet deríteni, mint abból, amit verbálisan elmondanak. A gyermeki rajzelemzés következményeképp még jobban meg tudjuk ismerni a gyermeket, figyelemmel tudjuk kísérni a fejlődésüket (Anonym 2019), ami pedagógiai szempontból is kiemelkedő fontosságú lehet.

Szakedolgozatomban a hagyományos és csonka családban élő gyermekek rajzait hasonlítom össze. 10 hagyományos, illetve 10 csonka családban élő alsó tagozatos gyermeket kérek meg arra, hogy készítsen nekem egy családrajzot. Először az egyik „csoport” családrajzait elemzem, majd pedig a másikat. Utána következik a kettőnek az összehasonlítása. A következő szempontok alapján hasonlítom össze a családrajzokat: a rajz általános színvonala és az életkori átlagtól való eltérés mértéke akár pozitív, akár negatív irányban, a rajzlap elhelyezése, a rajzlap felületének kihasználása, az elrendezés térhatása, vonalvezetés, színhasználat, színezés, arányos ábrázolás, elemek kidolgozottsága, szimbólumok. Azért ezeket a tényezőket veszem figyelembe, mert nem pszichológiai, hanem vizuális szempontból elemzem a rajzokat. Fontosnak tartom, hogy a gyermekek alkotási folyamatánál én is jelen legyek, és beszélgessek közben velük. A folyamat közben megfigyelteket papírra rögzítem, hogy ezeket figyelembe véve elemezzem a családrajzokat.

A diplomadolgozatomban kitérek a vizuális kultúra alsó tagozatos oktatására, szerepére, fontosságára is, mivel a rajzórák minősége, száma nagy mértékben befolyásolhatja a gyermekek rajzi fejlődését. A gyerekekkel, akikkel rajzoltatok, kitöltetek egy kérdőívet, amelyben megkérdezem a rajzolási szokásaikat, szeretnek-e rajzolni, szoktak-e otthon rajzolni, illetve az iskolában szeretik-e a rajzórát. A kérdőív olyan kérdéseket is tartalmaz, hogy a gyermekek milyen eszközzel dolgoznak a legszívesebben, mit szeretnek a legjobban, és mi az, amit esetleg nem annyira szeretnek rajzolni.

Kutatási kérdéseim a következők:

-Van-e lényeges különbség a hagyományos és csonka családban élő gyermekek családrajzai között?

-Ha igen, miben van a legnagyobb eltérés?

-A családi helyzet befolyásolhatja-e a gyermek rajzolási szokását, rajzolásához való hozzáállását, ha igen, akkor milyen mértékben?

2. Irodalmi áttekintés

2.1. Vizuális nevelés alsó tagozaton

„A vizuális nevelés feladata azoknak a képességeknek és készségeknek a fejlesztése és ismereteknek az átadása, amelyek a látható világ használatához, alakításához szükségesek.” (Pohlne 2001, 31)

A vizuális nevelés nem csak a vizuális készségek fejlesztését, a látásnevelést jelenti, hanem sokféle nevelési, fejlesztési lehetőséget foglal magába, persze próbálja mindezt a vizualitáson keresztül megvalósítani. Ennek a tantárgynak nagy szerepe van a gyermekek fejlődésében, ugyanis fejleszti a gyermekek érzékszerveit, a logikus és kritikai gondolkodást, bírálati képességet, illetve ami talán a legfontosabb, hogy a gyermekek személyiségfejlődésében is döntő szerepet játszik (Pohlne 2001), mások szerint nagyban fejleszti a megfigyelőképességet és a kreativitást is (Bodóczky 2020). A pedagógusnak a tantárgy tanításánál nagy szerepe van abban, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését, alkotási kedvét, a szabad önkifejezés lehetőségét megadja különböző eszközök, példák, segítségnyújtás biztosításával. Az alkotó tevékenység kiemelkedő jelentőséggel bír, hiszen eközben fejlődik leginkább a gyerekek képzelőereje. A vizuális nevelés nemcsak magát a rajzolást, mint tevékenységet jelenti, hanem számos más területet is érint, úgy mint: festést, képalakítást, építést, konstruálást, mintázást, kézművességet (Pohlne 2001).

Egyetértek Pohlne állításával, hiszen úgy gondolom, hogy a rajzóra tökéletes lehetőséget biztosít arra, hogy a gyerekek alkossanak, valami egyedit hozzanak létre a saját fantáziájuk segítségével. Nagyon sok olyan tantárgy van, ami nem engedi meg a kreativitást, ahol szabályszerűségek vannak és azokat kell tudni a gyerekeknek alkalmazni, megtanulni, ezért is tartom kiemelkedő fontosságúnak ezt a tantárgyat, hiszen ezen a tanórán a gyerekek kizökkenhetnek az elvárásokból. A pedagógusoknak törekedniük kell arra, hogy olyan feladatokat adjanak a tanulóknak, amikben ténylegesen meg tud nyilvánulni a fantáziájuk, személyiségük, és ők csak iránymutatást adjanak, ne érezzék azt a gyerekek, hogy másolniuk kell egy bemutatott darabot, különben nem lesz tökéletes a munkájuk, éppen azért, mert nagyon kevés olyan tantárgy van, ami biztosítja a szabad alkotás lehetőségét. Fontosnak tartom azt is, hogy a feladatok mind tartalmilag, mind technikailag változatosak legyenek, erre a rajzórán nagyon sok lehetőség is van.

A vizuális média szerepe az utóbbi években felértékelődött, ezért is fontos gyermekeknél a vizuális kommunikáció minél magasabb szintű fejlesztése (Bodóczky 2002).

Az utóbbi években megtapasztalhattuk, hogy a vizuális kommunikáció egyre inkább előtérbe kerül a verbális kommunikációval szemben. Úgy gondolom ennek számos oka van. A digitális eszközök nagymértékű fejlődése is közrejátszik ebben. A koronavírus járvány alatt a digitális oktatás is elősegítette a vizuális kommunikáció fejlődését. A pedagógusok sokszor küldenek képeket, videókat a gyerekeknek a tananyaggal kapcsolatosan, ami által a vizualitás kerül szintén előtérbe. A tanulók belekényszerültek abba ebben a járványhelyzetben, hogy a lehetséges kérdéseiket, problémájukat online közösségi felületeken beszéljék meg barátaikkal, tanáraikkal. Habár a digitális média és a vizuális kommunikáció a járvány előtt is jelen volt életünkben, de ezután még jobban hatást gyakorol ránk és a gyerekekre.

A gyerekek a televízióból és internetről rengeteg képi információt gyűjtenek. A tantárgy feladatai közé tartozik az is, hogy segítse feldolgozni, értelmezni ezeket a tanulók számára, képek legyenek szelektálni, vagyis megkülönböztetni a számukra és a világ számára hasznos és haszontalan dolgokat (Bodóczy 2002).

Vizuális nevelés nem csak az iskola keretein belül történhet. Az otthonnak, családnak nagy szerepe van a vizuális kultúra alapjainak megismerésében. Sok család szociális helyzete miatt több tanulónak is csak az iskolában van lehetősége a kulturális értékek felfedezésére. Ezért fontos, hogy a vizuális, művészeti nevelés hangsúlyos szerepet kapjon az oktatásban (Bodóczy 2002).

2.2. A rajzolás jelentősége

„A rajzolás – teremtés. A gyerek, amikor rajzol újjáteremt a világot. Rajzolni jó, de a kisgyerek számára fantasztikus élmény lehet: Ott a fa, a ház, az ember a világban és most megjelenik a papíron!... Hát akkor most már többféle módon léteznek! Mivel is rajzolunk? Csak a kezünkkel? Vagy a szemünkkel is? És az eszünkkel? Sőt, talán még a szívünk is rajzol? Az egész ember rajzol! A pszichológia ezért tartja a rajzot akarattalan önvallomásnak, legbelső lényegünk kifejezésének.” (Feuer 2000, 5)

A gyermekek számára a rajzolás az önkifejezés egyik módja. A játéktevékenység egyik fajtájának is tekinthetjük, amelyben a gyerek a benne lezajló lelki folyamatokat közli a külvilág felé. A gyermeki alkotások nem sorolhatók a művészetek közé, hanem a gyerekek más tevékenységeihez, mint például énekléséhez, mesemondásához, táncához hasonlóan spontán lehetősége és módja az önkifejezésnek (Feuer 2000).

Egyetértek Feuer Mária feltevésével, hiszen úgy gondolom, hogy minden embernek szüksége van arra, hogy a benne lezajló folyamatokat kinyilatkoztassa valamilyen formában. Van sok

olyan felnőtt is, akik nem szeretnek a problémájukról beszélni másokkal, de valamilyen tevékenységükben biztosan fellelhető lesz a hangulatuk, állapotuk. Úgy gondolom, ugyanígy van ez a gyermekeknél is, sőt ők talán erőteljesebben kifejezik az érzelmeiket, gondolataikat akár rajzaikban, viselkedésükben stb. Mivel a gyermekekben nincsen annyi gátlás, ezért is gondolom, hogy a gyermekrajzok sok információt árulhatnak el számunkra a személyiségükről, egy jó módszer is lehet a gyermek megismeréséhez.

A rajzolás során a gyermek egy új, egyedi képet alkot, amely az élményeiből, személyes tapasztalataiból táplálkozik. Olyan dolgokat jelenít meg, amiből következtethetünk érzéseire, gondolataira, vágyaira. Ehhez különböző színeket, vonalakat, alakzatokat, szimbólumokat használ. Sok olyan gyermek van, akik bármikor, bármilyen helyzetben rajzolásra, alkotásra bírhatók, míg mások nem szívesen rajzolnak, számukra a rajzolás nem öröm, inkább kihívás, feladat. A gyermekeknek 3 fő forrás áll rendelkezésére, mikor elkészítik rajzaikat: az emlékezet, a képzelet és a valóság. Az emlékezet forrásból származó rajzolás nehéz lehet a gyerekeknek, hiszen nem biztos, hogy pontosan fel tudja idézni azt, ami nincs vizuálisan előttük. A képzeleten alapuló rajzolási folyamat is nehézséget okoz a gyermekek többségének, hiszen nem mindegyik rendelkezik gazdag képzelőerővel, fantáziával. A sok tévétel, videójátékozás is hatással van arra, hogy szegényesebb lett a gyerekek képzelőereje. A gyermekek számára legegyszerűbb az a kifejezési mód, amikor az előttük lévő tárgyakat, dolgokat kell megjeleníteniük a papíron. Ebben az esetben a gyerekek többsége törekszik a pontos, valóságghű, részletgazdag ábrázolásra (Malchiodi 2003).

2.3. A gyermekrajzok felfedezése

A múlt század végi Rómában történt meg a következő eset Corradi Riccivel. Eső elől menekült be egy kapualjba. Amíg várja, hogy elálljon az eső, a falon lévő rajzokat nézegeti, néhányat közülük le is másol a füzetébe. Ezek nem mások voltak, mint gyermekek karcai és szénrajzai. Annyira megtetszettek neki ezek az alkotások, hogy másnap nekilátott a gyermekrajzok gyűjtésének. A rajzokat nem a gyermekektől kéri el, hanem lemásolja őket onnan, ahol felfedezte azokat. Amikor már nagyon sok alkotást összegyűjtött, megírta első tudományos munkáját, amely a gyermeki ábrázolóképeség titkait kutatja (Kárpáti 1995).

Corrado Ricci fogalmazta meg azt az állítást, miszerint a művészettörténeti stílusok változásai szorosan összefüggenek a gyermekrajzok fejlődésével (Kárpáti 1995).

Egyetértek Corrado Ricci állításával, hiszen az őskor és az óvodáskor is valaminek a kezdete, ezért nem meglepő, hogy pl. egy ősember rajza nagymértékben hasonlít egy óvodáskorú gyermek rajzához. Egy ősember is jelezni akar valamit, amit nem tud elmondani, ugyanúgy ahogy egy kisgyermek is a rajzaival közölni szeretne. Szerintem ugyanígy párhuzamot lehet állítani a további gyermek rajzfejlődés és a művészettörténeti korszakok között. Pl.: Az ókori művészet az kisiskolás korú gyermek alkotásaihoz hasonlítható, a középkori, reneszánsz kori művészetben a serdülőkorú gyermek jegyei lelhetőek fel, illetve az újkori művészetre pedig a részletgazdag ábrázolás, a fontos elemek megjelenítése jellemző, ami főleg a serdülőkor végével lehet kapcsolatban, amikor már törekednek a gyerekek a tökéletességre.

2.4. Victor Löwenfeld rajzfejlődési szakaszai

Fontosnak tartom, hogy ismertessem a rajzfejlődési szakaszokat, hiszen ez segíti a dolgozatomban szereplő gyermekrajzok megértését és azért, hogy tudjuk, melyik életkorban mi az átlagos rajzfejlettségi szint, amihez tudunk viszonyítani.

Löwenfeld szerint a gyermek rajzait 1 és 3 éves kora között firkálás jellemzi, amit firkakorszaknak nevezett el. Ezt a korszakot jellemzi a nyomhagyás élménye, a firkában fellelhető kommunikáció, formák alkotásának előtérbe helyezése, színhasználat másodlagos, ösztönös színválasztás. Ennél a korszaknál fontos a szabad alkotási lehetőségek biztosítása sokféle eszközzel és anyaggal. A gyermek következő rajzfejlődési szakasza a presematikus korszak, ami a 4-6. életévet öleli fel. Itt már megjelennek változó tartalmú minták, variálható saját alapjelek. Jellemzői továbbá a médiumtól függő színhasználat, sajátos szimbolikus térábrázolás. Az ide tartozó fejlesztési elvek: érzéki élmények kifejezése, ábrázolás és játék összekapcsolása, fantasztikus témák. A sematikus korszak a gyermek 7-8. életéve. Ezt a korszakot jellemzi a stabil tartalmú geometrikus sémák alkotása, differenciált részletformák kidolgozása. Pedagógiai elvek: saját sémakészlet sokoldalú használatát segítő, mozgalmasság témák, sorozatok, sok tervezés, építés, tárgyalkotás, kombinálás. A kamaszkori rajzfejlődést Löwenfeld két részre osztja. Első, a realizmus hajnala – a bandakorszak, ami a 9-12. életévig tart. Ebben az időszakban a vizuális nyelv háttérbe szorul, a szóbeli közlés pedig előtérbe kerül. Az eddigi nagymértékű fejlődés megtorpanni látszik, de ez a nyelvváltásnak tudható be. Ebben az időszakban a kamasz törekszik a realista ábrázolásra. Ezt a korszakot jellemzi a naturalizmus: az emberrajz kifejezi a kort, nemet, hangulatot, jellemző a tér- és színábrázolási konvenciók elsajátítása, kísérletezés. Gyakran merevség, túldíszítettség jellemzi az alkotásokat. Fejlesztési elvek: érzelmgazdag témák, nemi szerepek, társadalmi akciók ábrázolása, csoportmunka, a mindennapi életből vett tervező,

tárgyalkotó, díszítő feladatok. A kamaszkori rajzfejlődés második része a 12-14. életévig tartó korszak, amit Löwenfeld az értelmezés korának, a pszeudonaturalista korszaknak nevez el. Ebben az időszakban a rajz sablonossá válik, elveszti spontaneitását, viszont sokat fejlődik a tér- és mozgásábrázolás az alkotásokban. Az ösztönszerű rajzolás tudatossá válik. Ezt a korszakot önkritikusság, elégedetlenség jellemzi, az alkotó törekszik a valóságúságra, zavarja, ha valamit nem tud tökéletesen megalkotni. A rajzokat háromdimenziós térábrázolás jellemzi. Kialakul az árnyalatokban gazdag színhasználat. A rajzolás háttérbe szorul. Fontos életszerű, praktikus ismeretekkel motiválni a kamaszokat, külön programot kell a lányoknak és a fiúknak, tehetségeseknek és átlagos képességűeknek biztosítani. Az utolsó rajzfejlődési szakasz a döntések kora, ami a 14-17. életévig tart. Előtérbe kerül a technikai érdeklődés, az alkotó sokféle vizuális nyelvet akar megismerni. A közvetlen önkifejezést szimbólumok váltják fel. Fontos fejlesztési elv a modern stílusok formanyelvének megtanítása, a sokoldalú képességfejlesztés, a társművészetek bekapcsolása az alkotásba (Kárpáti 2005).

2.5. A gyermekrajzok vizsgálatának módszerei

A gyermekrajzoknak háromféle vizsgálati módszere van. Az első a tömeges megfigyelések módszere. Ennek a lényege, hogy sok rajzot gyűjtünk össze, majd ezeket különböző szempontok szerint csoportosítjuk. Az eredményeket pedig számadatokkal határozzuk meg. Ezzel a módszerrel a rajzfejlődés nyomon követhető gyermekeknél. Például: 50 gyermekkel rajzoltatok (a gyermekek 3-10 évesek) egy emberalakot, majd ezután különválogatom a fiúk és a lányok rajzait. Majd külön-külön megvizsgálom, hogy a bizonyos életkorokban milyen különbségek voltak a testrészek megjelenítése között. Pl.: Hányan rajzolták meg a testet 3 évesen és hányan 10 évesen? A rajzvizsgálat második módszere az egyéni vizsgálatok módszere. Ez a módszer arról szól, hogy a gyermekrajzokat külön-külön elemezzük, vizsgáljuk különböző szempontokból. Megvizsgálhatjuk a rajz létrejöttének az okát, módját, a rajzon megjelenő szimbólumokat, formákat, és megállapíthatjuk a rajz általános színvonalát, fejlődéstani nívóját. Az eredmények még értékesebbek tudnak lenni, ha többféle adat áll rendelkezésünkre az alkotóról. Pl.: Hány éves? Szeret-e rajzolni? Faluban vagy városban él? Milyen a családi helyzete? Kárpáti Andrea szerint ezek a körülmények nemcsak a gyermek beszédében, viselkedésében nyilvánulnak meg, hanem éppúgy a rajzaikban is. Ha valamilyen változás történik az életükben, az ugyanúgy fellelhető lesz valamilyen szinten az alkotásaikban is. A harmadik módszer lényege, hogy a rajzoltatásnak konkrét oka és célja van. Pl.: A gyermekeknek kivetíték egy képet, amit megfigyelnek kb. 2 percig, majd ezután emlékezetből kell lerajzolniuk. Majd pár nap múlva megismétlem

a kép kivetítését, viszont most már részletesen bemutatnám az alkotást, milyen vonalelemekből áll, milyen alakzatok vannak kb. 15 percig. Ezután szintén emlékezetből kell lerajzolniuk a képet. A két kép közötti különbségeket figyelem meg, amit előző nap rajzoltak, és amit utána (Kárpáti 1995).

Kutatásomban a második módszert választottam, vagyis a családrajzokat külön-külön elemeztem különböző szempontokból, majd összehasonlítottam az eltérő családtípusból származó gyermekek rajzait. Mindegyik módszert hasznosnak tartom, csak mindegyiket más célból használnám. Az első módszert főleg akkor alkalmaznám, ha a vizsgálat lényege a rajzfejlődés nyomon követése lenne, hogy pl. milyen különbségek vannak az azonos életkorú gyermekek emberábrázolásában. A harmadik módszer akkor lehet hasznos, ha arra a kérdésre keresném a választ, hogy a megfigyelés időtartalma, annak a magyarázata, hogy egy kép milyen elemekből áll, mennyire meghatározó az emlékezetből történő másolásban.

A gyermekrajzok megértésében fontos szerepe van annak, hogy a rajzolás körülményeit figyelembe vegyük. Pl.: milyen a gyermek lelkiállapota, szeret-e rajzolni a gyermek, hogyan bánik az eszközökkel, hogyan viszonyul a feladatot végeztető személyhez, vár-e segítséget vagy inkább önállóan kezd el alkotni, fontos-e számára a megerősítés, nyugalom sugárzik belőle rajzolás közben vagy izgatottság, nyitott-e rajzolás közben a kommunikációra, egy kötelező feladatnak vagy szabad alkotásnak fogja-e fel a feladatot, magabiztosság jellemzi az alkotási folyamatot vagy tart-e attól, hogy hibát vét, csoportmunkában képes-e osztozni az eszközökön, nézi-e a másik munkáját vagy teljesen önállóan alkot, élvezi-e a tevékenységet, fűz-e szóbeli megjegyzést a munkájához. Miután a gyermek befejezte a rajzolást beszélgethetünk vele a munkájáról. Mennyire elégedett magával, szeretett-e volna mást is rajzolni, ami már nem fért bele az időbe, el akarja-e vinni magával a rajzát stb. A rajz megértése szempontjából elmélkedhetünk különböző kérdéseken: Megjeleníti-e magát a rajzon a gyermek, vagy inkább személytelen-e a kép, a rajzot egyedi elemek jellemzik vagy inkább sztereotip vonások, a rajzoló ábrázolása mennyire felel meg az életkorának. Fontos kiemelni, hogy ezek a kérdések nem arra szolgálnak, hogy egy gyermeket pozitív vagy negatív irányba megítéljünk, hanem egy lehetőség arra, hogy a feladatot végeztető személy megfigyeljen, közelebb kerüljön a gyerekekhez és ezáltal jobban megértse a kész produktumot, amit a gyermek készített, és ezzel együtt kicsit magát a gyermeket is (Malchiodi 2003).

2.6. A gyermekrajzokban leggyakrabban előforduló szimbólumok

Fontosnak tartom a szimbólumokról írni, mivel ismeretük segíti az elemzési folyamatot, a rajzok és a gyermeki vizuális közlések megértését. Az én kutatásomban ezeket az elemeket nem pszichológiai, hanem vizuális szempontból elemzem. Pl.: az ábrázolt elemek mennyire kidolgozottak, van-e hiányos része a megjelenített szimbólumoknak, ki vannak-e színezve, ha igen, milyen színűre, milyen a vonalvezetése az elemeknek stb. A gyermekrajzokon megjelenő szimbólumok nagyban tükrözik a gyermek személyiségét, lelkiállapotát, és a rajz általános színvonalát emelik. Az állat, a fa, a virág, a nap, a ház és az ember az én véleményem szerint leggyakrabban előforduló szimbólum a gyermekrajzokban. Az általam vizsgált családrajzokban is fellelhetőek ezek az elemek.

2.6.1. Állatok

A gyermekek 4-5 éves koruk körül kezdenek el felismerhető alakokat rajzolni. Ilyenkor már képesek függőleges, vízszintes vonalakat húzni, ami az alakzat vázát képezi. Ebben a korszakban általában két lábbal ábrázolják az állatokat, oldalnézetben. A fejet kisebb-nagyobb körökkel jelenítik meg, amiknek emberarcot rajzolnak. A gyerekek felfele álló füllel, illetve a fejjel ellentétes oldalon egy hurokvonallal (állat farka) teszik egyértelművé számunkra, hogy állatot rajzoltak, ami lehet kutya, ló, macska, oroszlán, hiszen ebbe sok mindent beleképzeltünk. A következő fejlődési szakasz a 6. életévre tehető, amikor a gyermekek a fej alakítására helyezik a legnagyobb hangsúlyt, ezáltal a többi testrész kidolgozása háttérbe szorulhat. A megrajzolt környezet vezethet minket rá arra, hogy milyen állatot rajzolt a gyermek. E korszak után már megpróbálják a gyerekek szintézisben ábrázolni a testrészeket, vagyis átmenetet képeznek közöttük, és erre fektetik a legnagyobb hangsúlyt. A következő korszakban szintén a szintézis megteremtése a legfőbb cél, de kb. 9 éves korra érnek el arra a szintre, hogy a törzs a fejjel és a lábakkal is egységet alkot. Nagy gondot fordítanak a gyerekek a rajzok színezésére, díszítésére, ezért használnak sokszor a valóságnak nem megfelelő színeket. Pl. a macska teste kék lesz. A gyerekek 10 éves korukra nagyok sok felismerhető rajzot tudnak készíteni állatokról, amelyeknek már nem emberarcuk van, és a teljes test egységet alkot. Ebben a korban sokan már megpróbálják megjeleníteni rajzukon a mozgást, pl. futó kutya. Azt ezt követő időszakra érnek el arra szintre, hogy az állatokat arányosan, valóságúen ábrázolják (Feuer 2000).

2.6.2. Fa

A fa ábrázolásánál nehéz élesen elkülöníteni az egyes életkori szakaszokat, hiszen egyes gyerekek már korán magasabb szinten rajzolják le a fát, míg mások pedig végig járják a fa ábrázolásának fejlődési szakaszait (létra-váz, seprű-váz, tollas-váz, kastélyos-váz, gomolyagos-váz). A fa forma kialakításában nagy mértékben megfigyelhetők az individuális jegyek, már a kezdeti ábrázolási folyamatokban is. A fa ábrázolásánál is 10 éves korra történik meg a szintézis, azaz a törzs és az ágak egysége. A fa rajzolása nagymértékben hozzájárul a gyermekek térszemléletének fejlődéséhez (Feuer 2000).

2.6.3. Virág

A lányok és a fiúk rajzain is gyakran előfordul a virág. A legkorábbi fejlődési szakaszban hosszú, függőleges vonallal ábrázolják a virág szárát, a tetején lévő pont pedig magát a virágot jeleníti meg. 4 éves kor után jelennek meg a virágnak különböző részei a rajzokon (szirmok, levelek). A tulipánvázú virág ábrázolása az 5. életévre tehető, majd 7-8 éves korban jelenik meg a rajzokon a rózsaváz, ami a virágábrázolásnak a legmagasabb foka. A virágsémákat kezdetben szálanként rajzolják meg a gyerekek, 12-13 éves kor után jutnak el odáig, hogy csoportban ábrázolják a virágokat. A kamaszok szívesen odaadják ezeket a rajzaikat szeretteiknek ajándékba (Feuer 2000).

Néhány virágot szeretnék bemutatni, leírni a jelentésüket, ugyanis úgy gondolom, hogy ezek a leggyakrabban megjelenő virágok a gyermekrajzokban, és nagyon érdekes, hogy mennyi jelentéssel bírhatnak az egyes szimbólumok. Továbbá kíváncsi voltam arra, hogy az általam vizsgált gyermekrajzon lesznek-e virágok, ha igen, akkor a virágok jelentései megegyeznek-e az alkotó személyiségjegyeivel.

Szászszorszép: „Alapvetően a Nap szimbóluma. Szokták a könnyek és a vér jelképeként is tekinteni. Az illető kreativitása az aprólékos, pici lépések összerendező munkájában rejlik.” (Feuer 2002, 170)

Tulipán: „A nőiség, a szerelem jelképe. A rajzoló átütő, figyelemre méltó jelenség. Szereti a színeket, a pompázó, ragyogó dolgokat. Jó ízlése, esztétikai érzéke és művészi hajlama van.” (Feuer 2002, 172)

Rózsa: „A szépség, a vágy, a szerelem szimbóluma, de jelképezi a bölcsességet és a teljességet is. Mindenben tudatosságra törekvő, a zabolázatlan ösztönöket kerülő, önmagát megismerni szándékozó, a magasabb tudatosság felé megnyíló ember rajza.” (Feuer 2002, 173)

Egy gyermek rajzán fedeztem fel egy százszorszépet és egy tulipánt (11.sz. melléklet). Az alkotó sok színt használt, a virágok mellett a Nap is megjelent a rajzában. Sajnos sok időt nem tudtam a gyerekekkel beszélgetni rajzolás közben, illetve a rajz sem árul el sok információt, így nem tudom megítélni, hogy a virágok jelentése kapcsolatba hozható-e a rajzolóval.

2.6.4. Nap

A Nap, mint égitest korán megjelenik a gyermekek rajzaiban. A gyerekek eleinte gomolyagfirkaként ábrázolják a Napot, majd fellelhető az égitestben az emberi fej. Kezdetben az egész lapot betölti a forma, később, amikor a gyerekek már tisztában vannak az irányokkal, a rajzlapjuk felső harmadába, illetve negyedébe rajzolják a Napot. A 4. életévre tehető, hogy a nap sugarai megjelennek a rajzokon. Ekkor még sok vékony, kifelé tartó vonal formájában. Az életkor előrehaladtával egyre kevesebb sugarat rajzolnak a Napnak, amit egy zárt kör pontjairól indítanak. Megfigyelhető, hogy a lap közepére teljes Napot rajzolnak a gyerekek, viszont a lap bal és jobb oldalára pedig egy negyedkör formájú égitestet. Lényeges különbség figyelhető meg a fiúk és lányok Nap ábrázolásában az oldaliságot tekintve. Míg a lányok a Napot 60%-ban a lap bal oldalára rajzolják, addig a fiúk 35%-ban helyezik az égitestet erre az oldalra. A jobb oldali Nap a lányoknál 30%-ot tesz ki, míg a fiúknál ez pedig 50%. Feuer Mária szerint elgondolkodtató, hogy miből adódnak ezek a különbségek a két nem Nap rajzolásában (Feuer 2000).

2.6.5. Ház

A ház nagyon gyakori elem a gyermekek rajzaiban. A ház a biztonság, védelem jelképe. Ami a házban történik, az a rajzoló gyermek életét tükrözi. 4 éves koruk körül kezdenek el felismerhető ház alakzatokat rajzolni a gyerekek. Rajzolnak rá már ajtót, ablakot, olykor tetőt is, de a ház-rajzuk még nem a lap aljára kerül, hanem lóg a levegőben. 5. életévre tehető, amikor a gyerekek a házat már a lap aljára helyezik. Ebben a korban a rajzokon már megjelenik a csúcsos tető. 6 éves korban a gyerekek megpróbálják aprólékosabban megrajzolni a ház elemeit. Pl.: virág, függöny kerül az ablakba, kilincs az ajtóra, kidekorálják a háztetőt színes cserepekkel. Ebben a korban már határozottabban rajzolják meg a ház körvonalait, és megpróbálkoznak már a perspektivikus ábrázolással is, ami 8 éves korra nagyjából már sikerül nekik. Ebben a korban már törekednek az arányosságra, s a ház egyes szintjei felismerhetők a rajzokon. Ilyenkor már gondot fordítanak a részletek kidolgozására, pl.: udvar, kerítés, út megjelenítése az alkotásokban. A továbbiakban egyre kidolgozottabbakká válnak a ház részei, és a házat valamilyen táj részeként jelenítik meg (Feuer 2000).

Gyakran terápiás célból is rajzoltatnak házat a gyerekekkel. Sokszor szívesebben készítenek rajzot házokról, mint családjukról, ennek az lehet az oka, hogy könnyebben tudnak házat rajzolni, és kevésbé zavaró számukra, mint az emberi alakok megjelenítése. Általában a gyerekek több információt elárulnak az életükről, családjukról, érzéseikről egy ház-rajz kapcsán, mint egy családrajz esetében, mivel nem érzik ezt annyira intimnek, személyeskedőnek (Malchiodi 2003).

2.6.6. Ember

Az emberi alak ábrázolásában különböző fejlődési szakaszok vannak. Az első a „fejes-lábás” figura, ami azt jelenti, hogy van egy kör, ami a fejet jelképezi és kapcsolódnak hozzá pálcika-szerű végtagok. A fejen általában megjelenik a szem, száj, haj, a fülek és az orr ábrázolása azonban nem gyakori. A következő szakasz a vonalséma, amire jellemzőek a karcsú végtagok, amiket egy vonallal köt a gyermek a törzshöz. Ebben a fejlődési periódusban már többször ábrázolásra kerül az orr. A harmadik ciklus a körvonalséma, amikor már körvonalakkal ábrázolják a gyermekek a végtagokat is. Az ábrázolás következő szintje a kevertprofilos-séma, amikor oldalra fordul a fej, de megjelenik rajta mindkét szem. Ezt követi a teljes profil fázisa. Ilyenkor a fejet oldalnézetben ábrázolják, a többi testrészt viszont szemből rajzolják le. A legmagasabb szint a jelenszerű ábrázolás, amikor a gyermekek a részletgazdag ábrázolást helyezik már előtérbe, és igyekeznek a dolgokat valóságként megalkotni (Vass 2014).

2.7. Családrajzok – családrajzelemzés

2.7.1. Családrajzokról

Cathy A. Malchiodi szerint a gyermek kapcsolatainak vizsgálatában a családrajz a legjobb módszer. Szerinte egy családrajz rengeteget elárul a gyermek családjáról, dinamikájáról, illetve arról is, hogy a gyermek hogyan érez a családjával kapcsolatban, hogy és miképp látja saját magát a családon belül. A rajzok elemzésével óvatosan kell bánni, mert különféle megjelenített dolgok nem feltétlenül egy valamit jelenthetnek. A kutató szerint az alakok elkülönítése egyes rajzokon érzelmi távolságot jelenthet két ember között, valamelyik gyermek számára pedig lehet, hogy pont a függetlenséget jelenti. Tehát, ahhoz, hogy minél több információt szerezzünk, minél realisabban tudjuk a rajzokat elemezni, el kell beszélgetnünk az alkotóval. Fontos kiemelni, hogy általában a gyermekek nem rajzolnak spontán családrajzot. Ennek több oka is lehet. Az egyik, hogy a gyermekek frusztrálva érezhetik magukat abban az esetben, ha például valamilyen probléma van a családjukban, történt valamilyen negatív dolog az életükben, akár a

szülők válása, betegség stb. Ilyenkor nem tudják, hogy most akkor kit is kéne lerajzolniuk, és miképp. A másik ok az lehet, hogy az emberi alak lerajzolása nem olyan könnyű feladat, sok felnőttnek is nehézséget jelentene (Malchiodi 2003).

Személyes példából is azt tudom elmondani, hogy sohasem szerettem gyerekként családrajzot készíteni. Nálam az volt az oka, hogy nehezen ment az emberi alak megrajzolása, nem sikerült sokáig olyan emberalakokat rajzolnom, amik hasonlítottak egy emberre. A gyermekeknél, akikkel családrajzot készíttettem sok esetben tapasztaltam ugyanezt. Az általam vizsgált gyermekrajzok között elég sok a gyengébb színvonalú rajz, az emberi alakot elég kevesen tudták az életkornak megfelelően ábrázolni, illetve a kérdőívben a 20 megkérdezett gyermekből 11 jelölte be, hogy nem szeret embereket rajzolni.

A családrajzoknak 3 fajtája van. Az emberrajzok, a hagyományos családrajzok és a kinetikus családrajzok. Az emberrajzoknál a gyerekek egy embert rajzolnak, ha hagyományos családrajzot készíttetünk, akkor arra kérjük meg őket, hogy rajzolják meg egy család összes tagját, a kinetikus családrajz pedig egy projektív rajzvizsgálati módszer, amikor arra kéri a gyerekeket, hogy rajzolják le családjuk minden tagját valamilyen tevékenység közben. Ezek a rajzok árulkodhatnak arról, hogy a gyermek hogyan érez a családjával kapcsolatban, hogyan látja ő a család dinamikáját, illetve, hogy saját magát hogyan jeleníti meg, milyen szerepet tölt be a családban (Balogh 2011).

2.7.2. Családrajzelemzés

Feuer Mária szerint a következők a családrajzok legfontosabb megfigyelési szempontjai:

„Meghatározzuk, hogy a rajz általános színvonala megfelel-e a gyermek életkori átlag-teljesítményének; megnézzük, hogy milyen összefüggésben vannak ábrázolva a családtagok; megfigyeljük az egyes családtagok sorrendjét a rajzolás során és a kész rajz alapján; a rajzlap felületének felhasználása; az elrendezés térhatása; mekkora a térköz az egyes figurák között; a családtagok egymástól való elválasztására utaló vonalak vagy vonalhálózat; kivel kezd és kivel zárja a rajzot; melyik családtagot hányadiknak rajzolja; kit ki mellé, esetleg alá-fölé rajzol; ön-maga elhelyezése; méretbeli viszonyok a rajzon belül; ki ki felé fordul, kinek fordít hátat; ki kivel érintkezik; egy-egy családtag különös, jellemző, másoktól megkülönböztető jegyei; ki kire hasonlít a rajzon belül; az egyes alakoknál produkált vonalvezetések közötti különbségek; az egyes figurák arckifejezése; a figurák ruházata; mozdulatok; az alakokon egyes testrészek váratlan hiánya, indokolatlan kicsinyítése vagy felnagyítása; van-e olyan családtag, aki „vicce-

sen” van ábrázolva, valamilyen feltűnő tulajdonság kiemelésével karikatúra-szerűen hat; díszítettség; színezés; esetleges más elemek, például tárgyak ábrázolása; kit hagy le a rajzról; a családtagok közötti hierarchia; a családtagok és a rajzoló közötti rokon-, illetve ellenszenvek, indulatok; saját szorongás és agresszió; saját szükségletek, vágyak; önértékelés; a családstruktúra a rajzoló szemszögéből nézve.” (Feuer 2005, 163-164)

Egy érdekes kutatást végeztek Svédországban, ahol elvált szülős családokból származó gyermekek családrajzait hasonlították össze a hagyományos családból származó gyermekek rajzaival. Az eredmények azt mutatták, hogy azok a fiúk, ahol a szülők elváltak, jóval nagyobb arányban hagyták le a testvéreiket a rajzokról, mint a lányok, akiknek szintén elváltak a szülei, illetve azok a fiúk, akik hagyományos családból származnak. Ebből arra következtettek, hogy ez erős testvéri rivalizálásra utal. Megfigyelték, hogy általában azok a gyermekek is megjelölték az apukájukat a rajzukon, akiknek a szülei elváltak, ezzel kifejezve, hogy az édesapjuk továbbra is az életük fontos része marad. Az eredmények azt is mutatják, hogy az elvált szülős családból származó gyermekek rajzaival több minden is utal családi problémára, mint pl.: egyes családtagok lemaradása a rajzról, egy vagy több személy többtől való elválasztása, lemaradt, rejtett testrészek (Spigelman és munkatársai 1993).

Egy másik kutatás szerint azok a gyermekek, akik egyszülős családból származnak hajlamosabbak érzelmi reakciókat megjeleníteni az alkotásukban. Ezek a gyerekek gyakran hagyják le a rajzokról az egyik szülőt, esetleg saját magukat is, gyakrabban hagynak le az ábrázolt emberekről bizonyos testrészeket. A kutatás szerint ezek a gyermekek kevésbé változatos színhasználattal dolgoznak rajzaikban (Shakerian 2010).

Egy harmadik kutatás szerint is, azok a gyermekek, akik egyszülős családból származnak nagyobb valószínűséggel hagyják le családrajzokról az egyik szülőt (Fan 2012).

2.8. Hagyományos és egyszülős családok

A család egy olyan közösség, ami a saját maga tagjai, illetve a társadalom számára fontos dolgokat egyaránt képes ellátni. Novák Éva négy különböző funkciót emel ki, aminek együttes ellátása jelenti a jól működő családot: gazdálkodási, biológiai, szocializációs és lelki kiegyensúlyozó funkciók. A szerző kiemeli, hogy az összes funkciót a család nem tudja mindig ugyanazon a színvonalon ellátni, és ez nem is szükséges. Sokszor az élethelyzetben, a család tagjainak életkorán, számán múlik, hogy melyik funkció ellátása kerül előtérbe (Novák 2009).

Több családforma létezik Magyarországon. Van a teljes és rendezett nukleáris család; a gyermektelen pár; a csonka család; a gyermeket egyedül vállaló nő és gyermekeiből álló család; többgenerációs család (Novák 2009).

Szeretném bemutatni a hagyományos és a csonka családot, azért, hogy egy átfogó képet kapjunk a pontos jelentésükről, illetve, hogy rávilágítsak arra, hogy mennyire eltérő a két családtípus. Véleményem szerint egy gyermeket lelkiileg nagyon meg tud viselni, ha a családtípusa megváltozik, főleg, ha sokáig egy biztonságot adó hagyományos családban élt, és hirtelen ez a biztonságot jelentő egység megbomlik, és csonka család alakul ki. Szeretnék írni a normál és egyszülős családok arányáról is, mivel a témában való elmélyedésem során a különböző szakirodalmakban, és saját környezetemben is azt látom, hogy a csonka családok száma fokozatosan növekszik, ami elgondolkodtató és egyben elszomorító is.

2.8.1. Definíciók

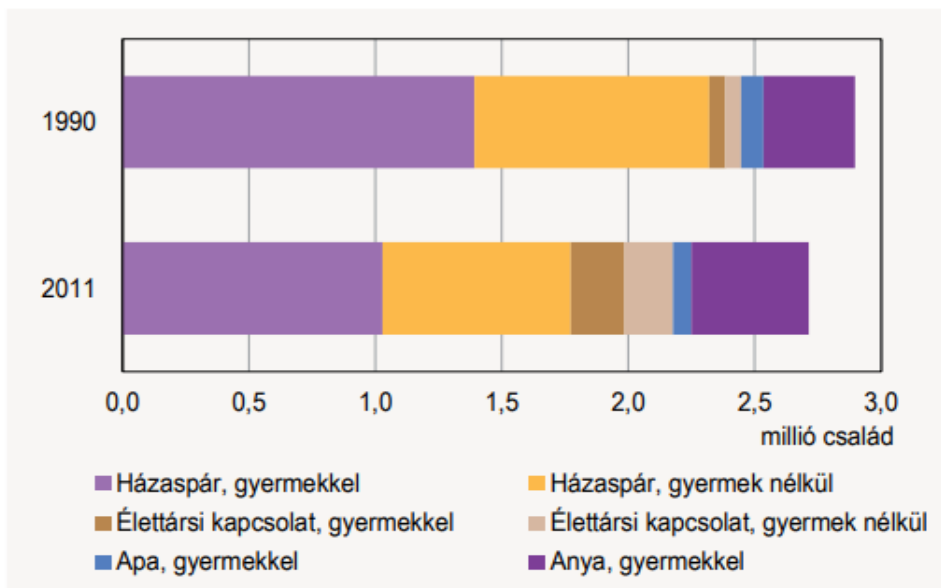
Porczió Györgyné szerint csonka családnak nevezzük azokat a családtípusokat, ahol nem valósul meg a szülők és a gyermekek együttélése. Különböző altípusokra osztja ezt a kategóriát a szerző, melyek a következők:

- Azok a nők, akiknek gyermekük nem házasságból, illetve nem is élettársi kapcsolatból született, és az anya egyedül neveli őket
- Válás következtében a gyermeket egyedül nevelő szülő
- Valamelyik szülő halálesete miatt a gyermeket egyedül nevelő fél

A jogilag rendezett teljes nukleáris család az a családtípus, amikor a családi közösség a szülőkből és az ő kiskorú gyermekükből/gyermekeikből áll. Fontos, hogy a szülők ebben az esetben jogilag törvényes házasságban élnek egymással (Porczió 1995).

2.8.2. A hagyományos és egyszülős családok aránya

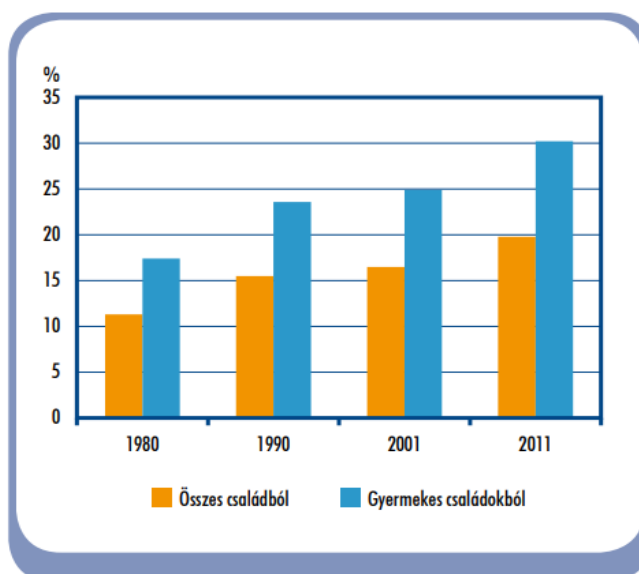
A KSH adatai szerint az 1980-as évekig emelkedő tendenciát mutatott a családok és a családban élők száma, viszont az ezt követő időszakokban a növekedés nemcsak, hogy megállt, hanem jelentős csökkenést figyeltek meg (KSH 2015a).

1.ábra: A családok száma és összetétele 1990-ben és 2011-ben.

Forrás: (KSH 2015a)

Megfigyelhető, hogy a mindegyik évben annak a családnak a száma a legtöbb, ahol házaspárok gyermekükkel/gyermekükkel élnek, viszont jelentős csökkenés látható az évek előrehaladtával 2011-re. Az élettársi kapcsolaton alapuló gyermekes családok száma növekedett, illetve a gyermek nélküli élettársi kapcsolatok száma is emelkedő tendenciát mutat. Az egyszülős családok is gyakoribbak lettek. A KSH adatok alapján az egyszülős családoknál döntő többségben (87%-ban) anya él együtt egy vagy több gyermekével (KSH 2015a).

2.ábra: Az egyszülős családok aránya a gyermekes és az összes családból.

Forrás: (KSH 2015b)

A KSH szerint valamilyen szinten természetes, hogy vannak egyszülős családok, hiszen egy szülő esetleges halála is bekövetkezhet, illetve a válások következményeképpen is csonka családok alakulnak ki, viszont az utóbbi évtizedekben nagy mértékben növekedett az egyszülős családok száma. Az ábrán jól látható, hogy míg 1980-ban a családok 11%-a volt egyszülős, addig 2011-re pedig ez a szám 20%-ra növekedett. Látható, hogy a gyermekes családok körében még több a csonka család. 1980-ban 17% körüli volt a csonka családok aránya, míg 2011-re pedig ez az arány 30%-ra növekedett (KSH 2015b).

3. Vizsgálati anyag és módszerek

A diplomadolgozatomban a családrajzok elemzésével foglalkozom. Két eltérő családtípusból származó gyermekek családrajzait hasonlítom össze az elemzés módszerével. A Nagyrécei Körzeti Általános Iskolát kerestem meg azzal a kéréssel, hogy szeretnék alsós gyermekekkel családrajzot készíttetni a szakdolgozatomhoz. Az iskola és a gyermekek szülei engedélyezték, és az alsó tagozatos pedagógusok is a segítségemre voltak. Mind a négy osztály készített nekem családrajzokat, és én ezekből válogattam véletlenszerűen. Fontos megemlítenem, hogy az általam választott vizsgálatban nem elsődlegesen fontos, hogy a tanulók, akiknek a rajzait elemzem egy korosztályból származzanak, mivel azt vizsgáltam, hogy az eltérő családtípusból származó gyermekek családrajzai között vannak-e különbségek vizuális szempontból.

A családrajzok a 2022. május 23-ai héten készültek el napközis foglalkozás keretében. A családrajzok készítésekor én is jelen voltam, igyekeztem megfigyelni a gyerekek alkotási folyamatát. Közben beszélgettem a gyerekekkel. Voltak olyan tanulók, akik szinte egyfolytában kommentálták azt, amit rajzolnak, és sok információt elárultak nekem családjukról. Viszont zárkózottabb gyerekek is voltak, náluk természetesen nem erőltettem, hogy beszéljenek magukról, illetve családjukról.

A folyamat közben különböző tényezőket figyeltem meg:

- A lap elrendezése: fekvő vagy álló helyzetben helyezi el a rajzlapot
- Az ábrázolt elemek spontaneitása vagy megtervezettsége: mennyit gondolkodik a gyermek azon, hogy hogyan és mit rajzoljon
- Hányféle színt használ?
- Magabiztos-e a rajzolás közben vagy stresszes, aggódik-e azon, hogy milyen lesz a végeredmény?
- Mennyit kérdez az alkotás közben?
- Szívesen részt vesz-e a folyamatban?
- Komolyan veszi-e a feladatot, vagy rövid idő alatt befejezi, hogy minél előbb túllegyen rajta?
- Hogyan értékeli a kész alkotását?

Az alkotási folyamat közben megfigyelteket természetesen papírra rögzítettem, hogy majd ezeket is felhasználva még realisabban tudjam elemezni a rajzokat.

Szakdolgozatom másik része egy kérdőív kiértékelése (1. sz. melléklet), amit azokkal a gyerekekkel töltöttem ki, akiknek a családrajzait elemeztem. A kérdőív célja, hogy felmérjem a gyermekek rajzolási szokását, rajzoláshoz való hozzáállását. Továbbá arra a kérdésre kerestem a

választ, hogy a családi helyzet meghatározó-e gyermekeknél a rajzolás szempontjából, befolyásolja-e a családtípus a gyermekek rajzolási szokását, a rajzolás gyakoriságát, szeretetét stb.

A kérdőívek és a családrajzelemzések összehasonlításához statisztikai módszereket is alkalmaztam. A két csoport közötti különbségek vizsgálatára a Fischer féle egzakt tesztet használtam, mivel a Chi-négyzet próba feltétele, azaz a cellákban lévő minimális elemszám nem teljesült (Vargha 2000). Az alkalmazott 95% szignifikancia szinten vizsgáltam a változókat. A független változók a családtípusok, míg a függő változók az éppen vizsgált paraméterek voltak (kérdőív kérdésekre adott válaszok, vagy a rajzelemzés megfelelő paraméterei). A kiértékelést a Microsoft Office Excel és az IBM SPSS 23 szoftverek segítségével végeztem.

3.1. Hagyományos családból származó gyermekek rajzai

7 éves kislány rajza (2.sz. melléklet): Ő egy nagyon vidám, nyitott kislány. Szívesen részt vett a feladatban és nyíltan beszélgetett velem. Az alkotási folyamat közben és a beszélgetés során sok mindent elárult nekem a családjáról. Az édesanyjához kötődik a legjobban, róla mesélt a legtöbbet. Két testvére van, egy nála egy évvel idősebb fiú, aki az elmondása szerint sokat „piszkálja” őt, illetve még egy fiú, aki nemrég született.

A lapot fekvő helyzetben használta. A rajz színvonala egy elsős gyermek rajzolási szintjéhez mérten megfelelő. A lap nagy részét kitöltötte. A rajzon megjelenő szimbólumok elrendezése egyenletes, nem sűrítette egy oldalra az ábrázolt elemeket, hanem a lap minden részén található szimbólumok, viszont a tagok elrendezésében szétesettség figyelhető meg, ugyanis a fiútestvérét tőlük távolra helyezte el, ráadásul elválasztja őket egymástól a ház. A méretbeli viszonyok az életkornak megfelelően vannak ábrázolva, figyelt arra, hogy az elemeket egymáshoz mérten arányosan jelenítse meg. A szimbólumok kidolgozottságában látok egy kis hiányosságot, a háznak nincsen ablaka, kéménye. A vonalvezetése határozott, a színesceruzákat erősen rányoma a papírra rajzolás közben. Az édesanyja ruháját színezte ki a legerősebben, és talán a legkisebb testvérének a ruhája lett a leghalványabb. Színhasználata változatos, meleg és hideg színeket egyaránt használ. A rajzlap teljes felületét kiszínezte.

Következtetés: A rajzon a kislány a nagyobb fiútestvérét tőlük teljesen elszeparálva jelenítette meg a fa és a ház között. A kislány elmondása alapján, miszerint a nagyobbik fiútestvére sokszor „piszkálja” őt arra tudok következtetni, hogy ez a kettő összefügghet egymással. Az édes-

anyja ruháját színezte ki a legerőteljesebben, ez azzal függhet össze, hogy a kislánynak az anyukájával a legjobb a kapcsolata, a legkisebb testvérének a ruhája pedig a leghalványabb, ami amiatt is lehet, hogy ő a legkisebb a családban.

7 éves kislány rajza (3. sz. melléklet): Őt egy csendes, szerény kislánynak ismertem meg. Szívesen részt vett a feladatban, aprólékosan, részletesen kidolgozta a rajzát, kihasználta a rendelkezésére álló időt. Először úgy tűnt, hogy annyira nem szeretne megnyílni, de fokozatosan egyre többet mesélt magáról, a családjáról. Elmondta, hogy nagyon szereti a családját és ő a tágabb családi körét is megjeleníti a rajzon. Elmesélte, hogy a nagymamája, illetve az édesanyja testvérének családja is azon a településen él, ahol ők laknak. A mamáját, az anyukája testvérét, az ő férjét, és az unokatestvéreit is lerajzolja. Elmondása szerint nagyon sok időt töltenek együtt az édesanyja testvérének családjával és a nagymamával. Nagyon jó a kapcsolata az unokatestvéreivel is. Egy lánytestvére van, aki fiatalabb nála, illetve egy fiú és egy lány unokatestvére. A lány idősebb nála, a fiú pedig fiatalabb.

A lapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala az életkori szintjéhez viszonyítva megfelelő. A rajzlapot nagy részét kitöltötte. A szimbólumok elrendezése egyenletes. Nem használt sok elemet, egyedül embereket és napot. Az emberek kidolgozottsága megfelelő. Az embereket igyekezett valóságghűen ábrázolni: elmondta, hogy a testvére kisebb nála, őt kisebbre rajzolta, a lány unokatestvére idősebb nála, őt nagyobbra rajzolta, illetve a fiú unokatestvére kisebb nála, őt is kisebbre rajzolta. Vonalvezetése határozott, viszonylag vastag vonalakkal alkotta meg az embereket. Sokféle színt használ, meleg, hideg színeket egyaránt. A rajzlap teljes felületét kiszínezte.

Következtetés: Véleményem szerint, az, hogy a kislány lerajzolta a tágabb családi körét is összefügghet azzal, hogy nagyon jó kapcsolatuk van egymással és a két család sok időt tölt együtt. A mamáját is lerajzolta, sőt őt rajzolta a legnagyobbnak, ez arra utalhat, hogy központi helyet tölt be a nagymama a családban és sokat foglalkozik az unokáival.

7 éves kisfiú rajza (4. sz. melléklet): Ő egy nagyon talpraesett, vidám kisfiú. Örült a feladatnak, szívesen elkészítette nekem a családrajzát. Ő azok közé tartozott, akkor végig beszéltek, miközben készültek a rajzok. A családjáról is sokat elárult. Egy fiútestvére van, aki idősebb nála. Az apukájáról mesélt a legtöbbet, elmondta, hogy sok programon vesznek részt közösen. Sokszor elmennek biciklizni, horgászni együtt. Az anyukájáról azt tudtam meg, hogy nagyon finomakat főz, illetve, hogy sokszor mérges rájuk a testvérével, amikor nem fogadnak szót.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala az életkorának megfelelő. A rajzlap teljes felületét nem használta ki, maradtak üres helyek. Az elemek elrendezése egyenletes, az embereket sorba, egymás mellé rajzolta le. Szimbólumokat nem használt az alkotásában, egyedül embereket rajzolt. Törekedett az arányos ábrázolásra, de csak részben valósult meg. Magát rajzolta a legkisebbnek, a nagyobb testvérét nála nagyobbra, az anyukát magasabbnak rajzolta, mint a testvérét, az apukát pedig a legmagasabb alakként jelenítette meg, viszont a fület nagyon magasra rajzolta, saját magának majdnem a comjáig ér, a fiútestvérenek pedig a térdéig. Saját magának az ujjai elnagyoltak. Az emberek kidolgozottsága megfelelő. Vonalvezetése határozott, a színesceruzákat erősen rányomta a papírra, színezése is erőteljes. Rajzában főként a hideg színek dominálnak. Az embereket kiszínezte, de a háttér nem kapott színt.

9 éves kislány rajza (5. sz. melléklet): Ő egy csendes, szerény kislány. Szívesen részt vett az alkotási folyamatban. Nagyon precíz, aprólékosan, részletgazdagon kidolgozta a rajzát. Ő magától nem annyira beszélt, de szívesen válaszolt a kérdéseimre. Megtudtam, hogy 2 testvére van, egy kisfiú és egy kislány, mindketten fiatalabbak nála. Az anyukájával a legszorosabb a kapcsolata, sok időt töltenek együtt. Azt is elmesélte, hogy az édesanyja ott dolgozik abban az iskolában, ahol ő tanul. Elmondta, hogy a fiú testvére sokszor rosszkodik, nagyszájú, néha „piszkálja” őket a lánytestvérével. Az apukájáról különösebb említést nem tett.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. A rajz színvonala az életkorának megfelelő. A rajzlap nagy részét kitöltötte. Az elemek elrendezése a rajzon egyenletes. Néhány szimbólum fellelhető a rajzon: háziállatok, szemüveg, lánytestvérén a korona. Nagyon érdekes, hogy a családtagokat nem teljes alakként ábrázolta, hanem csak fejeket rajzolt és mindezeket körökbe, amiket körzővel rajzolt meg. Nem indokolta, hogy miért így készítette el a rajzát. Az elemek kidolgozottsága megfelelő, orrot is rajzolt az embereknek, amit eddig egyik rajznál sem láttam. A cicáknak bajuszt is rajzolt. Figyelt arra, hogy a szemüveges családtagjai kapjanak szemüveget, illetve a lánytestvére fejére egy korona is került, amire rá is kérdeztem, hogy miért. Azt válaszolta a kislány, hogy ő, a lánytestvére sokszor játszik hercegnőset, nagyon szereti őket, és ő a hercegnő a családban. Az arányos ábrázolásra figyelt. A macskák fejét kisebbre rajzolta az emberekénél, illetve a halak az akváriumban is arányosan vannak rajzolva. Vonalvezetése határozott. Hideg, meleg színeket egyaránt használt, de inkább a hideg színek dominálnak a rajzában. A lap legnagyobb részét kiszínezte.

9 éves kisfiú rajza (6. sz. melléklet): Ő egy csendes, kissé zárkózott kisfiú. Szívesen részt vett a feladatban. Rajzolás közben nem beszélt, de ha kérdeztem valamiről, akkor kielégítő választ

adott. Van egy nővére, aki 6 évvel idősebb nála. A kisfiú az anyukájáról beszélt a legtöbbet, de sokat beszélt a családi közös programjaikról is. Elmondta, hogy szeretnének a közeljövőben egy nagyobb, újabb autót. A kisfiú elmondása szerint a mostani autójuk már nem működik olyan jól, sokat kell a szerelőhöz vinni.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. A rajz színvonala az életkorának megfelelő. A rajzlap nagy részét kitöltötte, különös tekintettel az előtérre és a kép széleire. Az elemek elrendezésében ritmusosság lelhető fel, a rajz mintha egy eseményt mutatna be, nem csupán a családtagok ábrázolásáról szól. Egy-két szimbólum megtalálható a rajzon: fa, illetve egy autó, ami jelentheti a vágyat az új autó iránt, amiről a kisfiú mesélt nekem. Az elemek kidolgozottsága megfelelő. Törekedett az arányos ábrázolásra. Saját magát kisebbre rajzolta a nővérénél, illetve az apukáját rajzolta a legmagasabbnak. Vonalvezetésére inkább a bizonytalanság jellemző, sokat radírozott rajzolás közben, illetve nagyon meggondoltan, kimérten húzott vonalakat. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket egyaránt használt. Az ábrázolt elemek színezettsége hiányos, több mindent nem színezett ki rajzában.

10 éves kisfiú rajza (7. sz. melléklet): Igaz, hogy nem ismerem ezt a kisfiút, de a beszélgetés során az derült ki számomra, hogy nehezen fejezi ki magát, nem mindig értettem, hogy mit akar mondani, miről beszél. Olykor kissé bohókásnak, bolondosnak tűnt, ezt a fajta attitűdöt a rajzában is fellelem. Amit értettem a beszédéből, hogy nincsen testvére, aminek örül is. Megkérdeztem, hogy miért gondolja ezt, és azt válaszolta, hogy így legalább nem kell a dolgokat megosztania mással. Elmondása alapján az anyuka a szigorúbb, aki sokszor mérges rá, ha nem tanul, vagy rosszkodik.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala életkorának megfelelő. A rajzlap nagy részét kitöltötte. A rajzában fellelhető a ritmusosság, játékoság, ami a különböző szimbólumokkal (különbéféle smiley-k, szív, csillag) illetve arckifejezésekkel, testtartással magyarázható. Ez a fajta kifejezési mód és a személyisége között szoros összefüggést látok. Az elemek kidolgozottsága megfelelő. Törekedett az arányos ábrázolásra, de ez csak részben valósult meg. Saját maga cipői nem arányosak egymással, egyik nagyobb, mint a másik, illetve a fák az égig érnek. Vonalvezetésére határozottság jellemző. Színhasználata változatos, meleg és hideg színeket egyaránt használt. Az elemeket kiszínezte, a háttér viszont kitöltetlen maradt. A színezésében is fellelhető a játékoság, ugyanis a feliratokat váltakozó színű betűkkel írta le.

9 éves kislány rajza (8. sz. melléklet): Őt egy szerény, csendes kislánynak ismertem meg. Szívesen részt vett a rajzolási folyamatban. Nem beszélt sokat, de amikor kérdeztem valamit, néhány szóban válaszolt rá. A családjáról azt tudtam meg, hogy van egy húga, akivel jó kapcsolata van, sokat játszanak együtt, de néha előfordul az is, hogy összevesznek valamin. Az édesanyjáról mesélt a legtöbbet, elmondta, hogy nagyon szereti őt és sok közös programon vesznek részt együtt. Az apukáról különösebb említést nem tett.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. A rajz színvonala az életkorához mérten átlagos. A rajzlap teljes felületét nem használta ki, hiányos a rajz. Csak a családtagokat ábrázolta rajzában, más szimbólumot egyáltalán nem használt. Az emberek kidolgozottsága megfelelő. Rajzában az arányos ábrázolást nem sikerült megvalósítania: az emberek kicsik, a fejek elnagyoltak a testhez képest. Vonalvezetésére inkább a bizonytalanság jellemző, lassan, óvatosan, megfontoltan húzott vonalakat a rajzolás közben. Színhasználata változatos, meleg és hideg színeket egyaránt használt. A lap teljes felületét kiszínezte.

10 éves kislány rajza (9. sz. melléklet): Ő egy nagyon kedves, csendes kislány, aki sokat mosolyog. Szívesen részt vett a feladatban. A rajzolás közben nagyon koncentrált, komolyan vette a feladatot, szeretne volna minél pontosabban, precízebben megoldani. A családjáról azt tudtam meg, hogy van két testvére, egy fiú és egy lány. A fiú idősebb nála, a lány pedig fiatalabb. Elmondta, hogy nagyon jó kapcsolat van közte és a testvérei között. Elmesélte azt is, hogy egy hegyen élnek a családjával, ahol sokat kertészkednek és dolgoznak együtt.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala az életkorának megfelelő. A rajzlap teljes felületét nem használta ki, a rajz hiányos. A családtagokat a lap közepén ábrázolta. A rajz szimbólumokban nem gazdag, egyedül embereket ábrázolt. Igyekezett a valósághű ábrázolásra: a szemüveges családtagjai szemüveget kaptak, a kisebb lánytestvérét kisebbre rajzolta őnála, a nagyobb fiútestvérét pedig nála kicsit nagyobbra. Az emberek ábrázolásában arányosság figyelhető meg. Az emberek kidolgozottsága megfelelő. Vonalvezetésére a határozottság jellemző. A ceruzát, színesceruzákat nem nyomta rá annyira vastagon a papírra, de határozott vonalakat húzott, nem volt jellemző a rajzolási folyamat során a radirozás. Színhasználata változatos, sok színt használt, meleg, hideg színeket egyaránt. A rajzlap teljes felületét kiszínezte.

10 éves kislány rajza (10. sz. melléklet): Ő egy csendes, visszahúzódó kislány. A rajzolás során nem nagyon nyílt meg nekem, ha kérdeztem valamiről, akkor általában egy-két szavas választ adott. Azt megtudtam róla, hogy van két húga, akikkel nagyon jó kapcsolata van. A szülőkről említést nem tett.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala az életkori átlaghoz viszonyítva egy kicsit negatív irányba megy. Hiányos, szürkés, komor benyomást kelt a rajza. A rajzlap felületét teljesen nem használta ki, hiányos az alkotása. Szimbólumot nem használt rajzában, egyedül a családtagokat jelenítette meg. Az emberek kidolgozottsága hiányos: hiányzik az emberek orra, füle, lábfeje vagy cipője. Az arányos ábrázolás nem valósult meg a rajzában: az emberek karjai rövidek, néhány családtag két karja sem arányos egymással, egyik rövidebb, másik hosszabb, az emberek többsége lóg a levegőben, lábuk nem ér le a talajra. A valóság-hű ábrázolást azonban részben sikerült megoldania, figyelt arra, hogy a kisebb testvéreit nála kisebbre rajzolja le. Vonalvezetése bizonytalan. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket egyaránt használt. A rajzlap teljes felületét kiszínezte, még ha nagyon vékonyan is, szinte alig látszik, hogy a háttér ki van színezve. Ez a vékony, bizonytalan színezés az emberek színezésénél is megfigyelhető.

10 éves kislány rajza (11. sz. melléklet): Ő egy szintén csendes kislány, akit nagyon kedvesnek, aranyosnak ismertem meg. Szívesen elkészítette nekem a családrajzát. Ő sem volt annyira bőbeszédű, de amikor feltettem neki egy kérdést, szívesen válaszolt. Egy fiútestvére van, aki idősebb nála. Elmondta, hogy az anyukájával a legjobb a kapcsolata, sokat beszélgetnek.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. A rajz színvonala az életkorának megfelelő. A rajzlap nagy részét kihasználta. Az elemek elrendezése a rajzon egyenletes. Az alkotásban megjelenik a virág, illetve a nap, mint szimbólum. Igyekezett a valóság-hű ábrázolásra: a nála idősebb fiútestvérét őnála egy kicsit nagyobbra rajzolta le, az édesanyját kicsit magasabbra rajzolta fiútestvérénél, az apukát pedig a legmagasabb alakként jelenítette meg. Az arányos ábrázolás csak részben valósult meg: a virágok, a nap megfelelő méretűek, de az emberek teste elnagyolt, nem arányos a fej és a test egymással. Az elemek kidolgozottsága megfelelő. Vonalvezetésére inkább a bizonytalanság jellemző, lassan, kimerően húzott vonalakat, és sokat radírozott a rajzolás folyamat közben. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket egyaránt használt. A lap nagy részét kiszínezte, de a háttér szintelen maradt.

3.2. Csonka családból származó gyermekek rajzai

10 éves kislány rajza (12. sz. melléklet): Ő egy csendes kislány, aki egy kicsit megijedt a feladattól, de azért igyekezett elkészíteni számomra a családrajzát. Rajzolás közben magától nem beszélt, de ha kérdeztem valamiről, szűkszavúan azért válaszolt. Elmesélte, hogy van egy

fiútestvére, aki egy évvel fiatalabb nála. Anyukájuk neveli őket, aki nagyon sokat dolgozik. Az apukáról nem tett említést.

A rajzlapot álló elrendezésben használta. A rajzlap nagy részét kihasználta, azonban a háttér egy kicsit hiányos maradt. Rajzában, csak a napot jelenítette meg, mint szimbólumot. A napot a rajzlap bal oldalára rajzolta, egy kicsit elnagyolt méretben. Így az arányos ábrázolás csak részben valósult meg. Az emberek testrészeit igyekezett méretarányosan ábrázolni. Az emberek kidolgozottsága megfelelő, illetve a családtagokat valóságosan ábrázolta: anyuka a legmagasabb, ő a második legnagyobb, a nála egy évvel fiatalabb fiútestvére pedig kicsit alacsonyabb nála. Vonalvezetésére a bizonytalanság jellemző, határozatlan, kimért vonalakat húzott a rajzolás közben. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket egyaránt használt. A lap teljes felületét kiszínezte, de a színezése sok esetben pontatlan, sokszor kimegy az alakzatok határolóvonalából.

9 éves kislány rajza (13. sz. melléklet): Ő egy kedves, barátságos, együttműködő kislány. Szívesen részt vett a feladatban. Magától ő sem beszélt sokat, de ha kérdeztem, készségesen válaszolt. Elmesélte, hogy van egy lánytestvére, aki fiatalabb nála. Az anyukájukkal élnek együtt, de a kislány többször megemlítette az apukáját is, nála is sokat vannak.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala az életkorának megfelelő. A rajzlap nem részét kihasználta. Rajzában megjelenik a nap, ház, állatok, mint szimbólumok. A szimbólumok kidolgozottsága megfelelő. Az arányos ábrázolás nem valósult meg a rajzában: a nap elnagyolt, a ház teteje majdnem felér a naphoz, a ház és az emberek nem arányosak egymással, ugyanis magasabbra rajzolta az embereket, mint a ház ajtaját, illetve a kéményt erősen megdöntve ábrázolja. A családtagok testrészeinél az ujjak elnagyoltak. Vonalvezetése határozott, az alkotás során nem volt jellemző a rádiózás sem. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket is használt. A rajzlap teljes felületét kiszínezte.

10 éves kisfiú rajza (14. sz. melléklet): Ő egy eleven kisfiú, aki kissé modortalannak, kezelhetetlennek tűnt a rajzolás közben. Többször megkérdezte, hogy ezt miért kell neki lerajzolni, bizalmatlannak tűnt. Az arckifejezéseiből is arra tudtam következtetni, hogy nem annyira szívesen vesz részt a feladatban. Nem akartam erőltetni a feladat elvégzését, de végül elkészítette számomra a családrajzát. A rajzolás közben szinte semmit sem mondott. Rákérdeztem a családjára, meséljen róla egy kicsit. Szükszavúan elmondta, hogy az apukája neveli, édesanyja pár éve meghalt. Együttérzésemet kifejezve családjáról többet nem is kérdeztem. A rajzolási folyamat során az iskolájáról, hobbijairól beszélgettünk. Az osztályfőnöke utána elmesélte nekem,

hogy ez az érzelmi instabilitás az édesanyja elvesztése miatt nagyon meglátszódik a viselkedésében, sokszor durván, lekezelően bánik társaival, ami miatt eléggé kiközösítik.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. Rajzában semmilyen szimbólumot nem ábrázolt, csak a családtagokat, őt és az apukáját. A rajzlapot nem használta ki, a rajz elég hiányos. Az emberek kidolgozottsága átlagos. Az arányos ábrázolás nem valósult meg rajzában: a nyakat mindkettőjükénél nagyon hosszúra rajzolta, a lábak a testhez viszonyítva nem méretarányosak, nagyon vékonyak. A cipők kicsit elnagyoltak. Méretbeli viszonyokat valóságként ábrázolta: az apuka magasabb őnál. Vonalvezetésére inkább a bizonytalanság jellemző, kimért vonalakat húzott. Nem sok színt használt a rajzában, főként meleg színek dominálnak benne. A rajzlap teljes felületét kiszínezte, bár a háttér nagyon halvány lett.

10 éves kislány rajza (15. sz. melléklet): Ő egy talpraesett, barátságos kislány. Szívesen részt vett a feladatban. Nyitott volt, rajzolás közben sokat beszélgetett velem. Elmesélte, hogy anyukája neveli egyedül, szülei elváltak. Elmondta azt is, hogy sokszor ott van náluk anyukájának az öccse is, akit szintén megjelenített rajzában. Nagyon jó kapcsolata van édesanyjával, sok időt töltenek együtt.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. Csak a cicája jelenik meg rajzában, mint szimbólum az embereken kívül. A rajzlap kihasználása hiányos, a családtagokat a lap közepére rajzolta. Az ábrázolt elemek kidolgozottsága megfelelő, a ruhákat különösen szépen, díszesen alkotta meg. Az emberek testrészeinek ábrázolásában arányosság figyelhető meg. Vonalvezetése határozott. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket egyaránt használt. Színezése hiányos, a cicát, a cipőket és a hátteret nem színezte ki. A rajz összességében egy kis hiányérzetet kelt a lap nagy részének kihasználatlansága miatt.

10 éves kislány rajza (16. sz. melléklet): A következő tanulót egy csendes, szerény lánynak ismertem meg. Szívesen részt vett ő is a feladatban. Elmesélte, hogy van egy fiútestvére, aki idősebb nála és az anyukájuk neveli őket. Sokat beszélt a mamáról, akit szintén megjelenített rajzában. A kislány elmondta, hogy nagyon szereti a mamáját, sokszor időt töltenek együtt, nagyon finomakat főz a mama.

A lapot fekvő helyzetben használta. A rajzlap kihasználása hiányos, sok az üres hely. Rajza szimbólumokat nem tartalmaz. Az emberek kidolgozottsága átlagos. Az emberek testrészeinél arányosság figyelhető meg. Vonalvezetése határozott. Színhasználata változatos, meleg, hideg színeket egyaránt használt. A rajzlap nagy részét kiszínezte, de a lap bal oldala hiányos maradt.

Ebből arra tudok következtetni, hogy az emberek közti helyek kiszínezése aprólékosabb munkát igényelt volna, amihez a kislánynak már kevésbé volt türelme.

10 éves kisfiú rajza (17. sz. melléklet): Ő egy szerényebb, csendesebb kisfiú. Nem annyira volt motivált a feladat elvégzésében, de azért elkészítette nekem a családrajzát. Nehezen nyílt meg, amikor kérdeztem tőle valamit, egy-két szóban válaszolt csak. Azt tudtam meg róla, hogy van egy lánytestvére, aki fiatalabb nála, az anyukája neveli őket. Apukájáról említést nem tett.

A rajzlapot álló helyzetben használta. A rajz színvonala életkorához képest egy kicsit gyengébb. A lap kihasználása hiányos, az ábrázolt családtagokat a rajzlap bal oldalára rajzolta. Rajza szimbólumokat nem tartalmaz. Az emberek kidolgozottsága megfelelő, de az arányos ábrázolást nem sikerült megvalósítania: az alsó végtagok nem arányosak a felső testtel, nagyon rövidek, vékonyak a lábak, illetve a felső test majdnem ugyanolyan vastagságú, mint egy kar. Vonalvezetése bizonytalan. Színhasználata egyhangú, egy-két színt használt csak. Színezése pontatlan. Csak az embereket színezte ki, a háttér színtelen maradt.

10 éves kisfiú rajza (18. sz. melléklet): Ő egy kedves, barátságos fiú, aki szívesen elkészítette nekem a családrajzát. Azt tudtam meg órára, hogy nincsen testvére, édesanyja egyedül neveli. Elmesélte, hogy a szülei elváltak, amikor még kicsi volt. Elmondta, hogy anyukájának van egy új párja, aki sokat van náluk, őt is megjelenítette a kisfiú rajzában.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A rajz színvonala életkorához képest gyenge. A rajzlap nagy részét kihasználta. Szimbólumok nem fedezhetők fel rajzában. Az emberek kidolgozottsága átlagos. Az arányos ábrázolás nem valósult meg rajzában. Az alsó végtagok nem méretarányosak a felsőtesttel, nagyon rövidek a lábak. A karok elnagyoltak, nagyon hosszúak mindhárom embernél. Édesanyja párjának ábrázolásánál az is megfigyelhető, hogy a lábak nem a törzs folytatásában vannak, illetve a cipők is elnagyoltak, viszont anyukájának pedig nagyon kicsi cipőt rajzolt. Vonalvezetésére inkább a bizonytalanság jellemző, kimért, vékony, halvány vonalakat húzott. Rajzában főként a hideg színek dominálnak. Színezése hiányos, az emberek bizonyos részeit nem színezte ki, illetve a háttér is színtelen maradt.

9 éves kislány rajza (19.sz. melléklet): Őt egy csendes, visszahúzódnak lánynak ismertem meg. Kicsit mintha megijedt volna a feladattól, de szívesen elkészítette számomra a családrajzát. Magától nem beszélt, de ha kérdeztem tőle valamit, akkor kielégítő választ adott. Megtudtam, hogy édesanyja egyedül neveli, az apukája börtönben van. Sok időt tölt nagyszüleivel, akik nagyon közel állnak hozzá, őket is megjelenítette rajzában.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. A lap nagy részét kihasználta. Rajzában megjelenik a nap, felhő, szemüveg, mint szimbólum. Az elemek kidolgozottsága megfelelő. Az arányos ábrázolás nem valósult meg rajzában: a testrészek nem méretarányosak egymással, a fej a többi testrészhez viszonyítva elnagyolt, a lábak rövidek. Vonalvezetésére a bizonytalanság jellemző, nagyon vékony, halvány vonalakkal alkotta meg az embereket. Változatos színeket használt rajzában. Színezése viszont erőteljes, ellenben a vonalvezetésével. Az ábrázolt elemeket kiszínezte, a háttér viszont szintelen maradt.

9 éves kislány rajza (20. sz. melléklet): Ő egy mosolygós, kedves kislány. Közlékeny volt a rajzolás közben, szívesen mesélt családjáról. Elmesélte, hogy van egy bátyja, édesanyjuk neveli őket, aki a munkája miatt sokat van távol, ilyenkor a nagytestvére vigyáz őrá.

A rajzlapot fekvő helyzetben használta. A lap nagy részét kitöltötte. Alkotásában nem a család részletes kidolgozása van a hangsúly, hanem inkább a környezet megjelenítésén. Az ő rajzában több szimbólum is megjelenik: nap, ház, kerítés, tábla, hegy. Az elemek kidolgozottsága megfelelő. Az ő rajzában megjelenik a térábrázolás, amit már az arányokkal is érzékeltet. Jól elkülöníthető egymástól az előtér, középtér és háttér. A legkidolgozottabb a középtér, ahol tulajdonképpen a történet van. Vonalvezetése bizonytalan, halvány, vékony vonalakat használt. Színhasználata változatos. A rajzlap teljes felületét kiszínezte, színezése viszont nagyon halvány, néhol pontatlan.

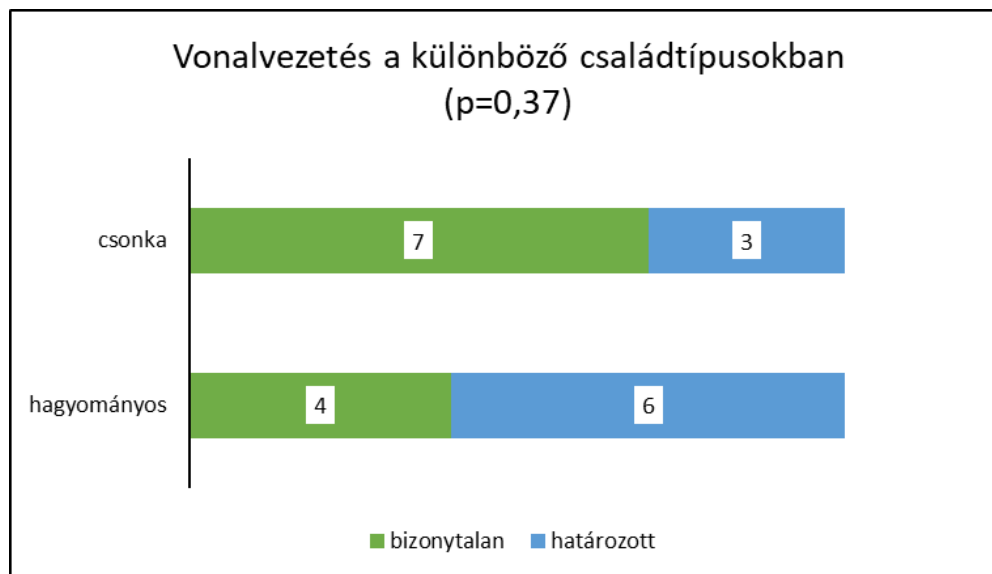
9 éves kislány rajza (21. sz. melléklet): Ő egy kedves, csendes, visszahúzó kislány. Elmesélte, hogy az apukája egyedül neveli, édesanyja az új párjával él.

A rajzlapot fekvő elrendezésben használta. A lap nagy részét kihasználta. Rajzában megjelenik a ház, a labda, mint szimbólum. Az ábrázolt elemek kidolgozottsága átlagos. A rajz színvonala életkorához képest gyengébb: az arányosság sem valósult meg rajzában, illetve a testrészek ábrázolása is elmaradott a rajzfejlődés szempontjából. Vonalvezetésére inkább a bizonytalanság jellemző, igaz, hogy nem olyan vékonyak, halványak a vonalak, de lassan, kimerően rajzolta meg őket, és többször radírozott az alkotási folyamat során. Színhasználata változatos, meleg és hideg színeket egyaránt használt. A rajzlap nagy részét kiszínezte, de a háttér szintelen maradt.

3.3. Családrajzok összehasonlító elemzése

3.3.1. Vonalvezetés

A hagyományos családból származó gyermekek esetében 4 gyermeknek volt bizonytalan a vonalvezetése, és 6 gyermeknek pedig határozott. A csonka családból származó gyerekek közül 7 tanulónak volt bizonytalan a vonalvezetése, míg 3 gyermeknek pedig határozott. Ugyan szignifikáns különbség nincsen a vonalvezetések között az eltérő családtípusokat tekintve, de azért megfigyelhető, hogy több hagyományos családból származó gyermek produkált határozottabb, erőteljesebb vonalvezetést. Az alábbi 3. ábrán szemléltetni szeretném a vonalvezetésbeli különbségeket az eltérő családtípusokban.

3.ábra: Vonalvezetés a különböző családtípusokban.

Forrás: saját szerkesztés

3.3.2. Szimbólumok

A hagyományos családból származó gyermekek közül négyen kevés szimbólumot jelenítettek meg a rajzukban (egy vagy kettő). Kettő gyermek rajzában fellelhető volt néhány szimbólum, illetve voltak négyen, akik csak emberek rajzoltak. A csonka családok gyermekek közül hárman kevés szimbólumot rajzoltak. Volt három gyermek, aki néhány szimbólumot jelenített meg (három, négy vagy öt), négyen pedig csak embereket ábrázoltak. A szimbólumok ábrázolásában nem fedeztem fel különbséget az eltérő családtípusokat tekintve.

3.3.3. Színezés

A hagyományos családból származó gyermekek közül öten a rajzlap teljes felületét kiszínezték, beleértve a háttérrel is. Négy tanuló a rajzlap majdnem teljes felületét kiszínezte (általában ők azok, akik a háttérrel nem színezték ki, de az ábrázolt elemeket igen), illetve volt egy gyermek, akinek a színezése hiányos volt. Az egyszülős gyermekek közül négyen kiszínezték a rajzlap teljes felületét, hárman a nagy részét kiszínezték, de maradt egy kis rész, ami nem került kiszínezésre, illetve három gyermeknek a színezése hiányos volt.

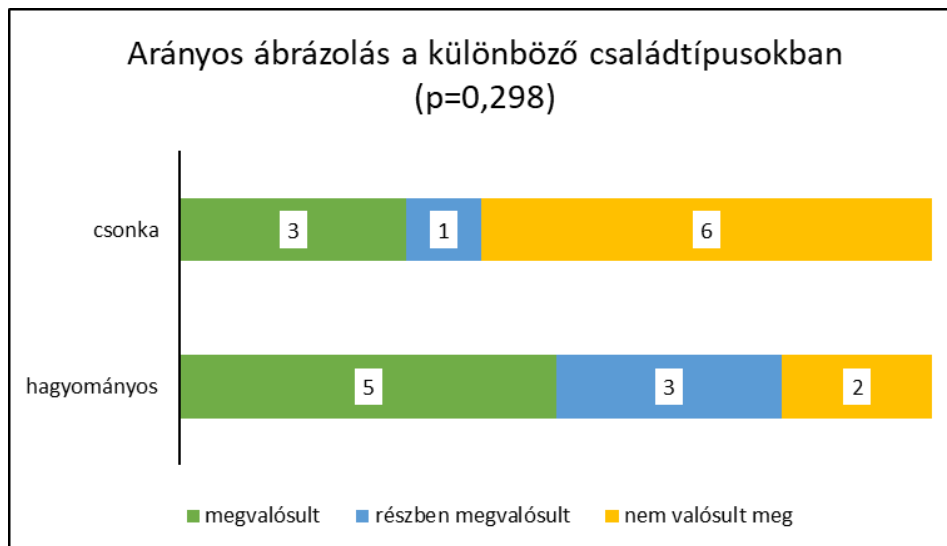
3.3.4. Színhasználat

A hagyományos családból származó gyermekek közül nyolcnak volt változatos a színhasználata, ami azt jelenti, hogy sok színt használtak, meleg és hideg színeket egyaránt. Volt kettő gyermek, akik többségében hideg színeket alkalmaztak a színezésnél. Nem volt olyan tanuló, aki többségében meleg színeket alkalmazott volna. Olyan gyermek sem volt, akinek a színhasználata egyhangú lett volna. A csonka családból származó gyermekek esetében heten változatos színhasználattal dolgoztak. Egy olyan gyermek volt, aki többségében hideg színeket használt, illetve egy gyermek pedig többségében meleg színeket alkalmazott. Volt egy tanuló, akinek a színhasználata egyhangú volt, összesen kettő színt használt rajzában.

3.3.5. Arányos ábrázolás

A hagyományos családból származó gyermekek közül öt tanulónak sikerült arányosan megjelenítenie az elemek az alkotásában. Volt három gyermek, akiknek a rajzában az arányos ábrázolás csak részben valósult meg, illetve 2 gyermek esetében pedig nem valósult meg az arányos ábrázolás. Az egyszülős családból származó gyermekek közül három tanulónál valósult meg az arányos ábrázolás, míg egy tanulónál pedig ez csak részben valósult meg. Volt hat olyan gyermek, akiknek a rajzában nem valósult meg a méretarányos ábrázolás. Lényeges különbség az arányos ábrázolásban sem figyelhető meg a különböző családtípusoknál, de azért az alábbi 4. ábrán jól látható, hogy több hagyományos családból származó gyermek rajzában valósult meg az arányos ábrázolás, illetve több csonka családból származó gyermek alkotásában nem valósult meg.

4.ábra: Arányos ábrázolás a különböző családtípusokban.

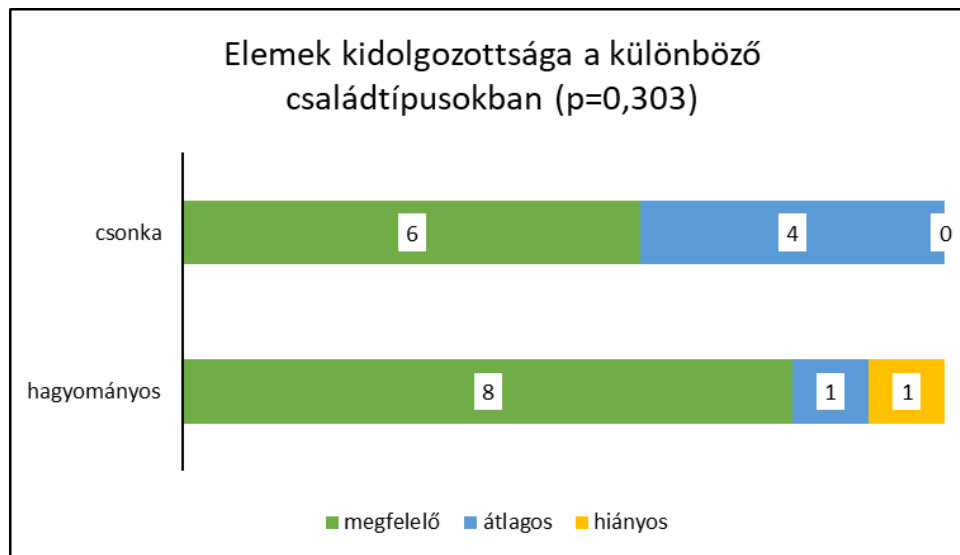
Forrás: saját szerkesztés

3.3.6. Rajzlap kihasználása

A hagyományos családból származó gyermekek közül hatan a rajzlap nagy részét kitöltötték. Egy olyan gyermek volt, akinek a rajzában felfedeztem hiányos részt, illetve három gyermek rajza pedig hiányos volt. A csonka családból származó gyermekek közül öten a rajzlap nagy részét kitöltötték. Öt gyermeknek hiányos maradt a rajza.

3.3.7. Elemek kidolgozottsága

A hagyományos családból származó gyermekek közül nyolc tanuló megfelelően dolgozta ki az ábrázolt elemeket. Egy gyermeknél az volt megfigyelhető, hogy a megjelenített dolgok ábrázolása, kidolgozottsága átlagos (voltak benne hiányos részek, pl.: lemaradt testrész stb.). Egy gyermek pedig hiányosan dolgozta ki az ábrázolt elemeket (több minden hiányzott az emberekről). Az egyszülős családból származó gyermekek közül hat tanuló megfelelően, négy átlagosan dolgozta ki a megjelenített elemeket. Nem volt olyan gyermek, akinek az alkotásában hiányos lett volna az elemek kidolgozottsága. Szignifikáns különbség az elemek kidolgozottságában sem volt az eltérő családtípusok között, de az alábbi 5. ábrán szeretném szemléltetni, hogy több hagyományos családból származó gyermek dolgozta ki megfelelően az elemeket, illetve több csonka családból származó gyermek volt, aki átlagosan dolgozta ki az elemeket, tehát ennél a csoportnál több volt az olyan alkotás, ahol egy-két dolog, testrész lemaradt az emberekről.

5.ábra: Elemek kidolgozottsága a különböző családtípusokban.

Forrás: saját szerkesztés

3.4. Kérdőívek elemzése

Szeretsz rajzolni? (1. kérdés)

A hagyományos családból származó gyermekek közül mindenki igennel válaszolt, illetve azok is többségében szeretnek rajzolni, akik egyszülős családban élnek. Közülük nyolcan szeretnek rajzolni, ketten pedig nem.

Szereted a rajzórákat? (2. kérdés)

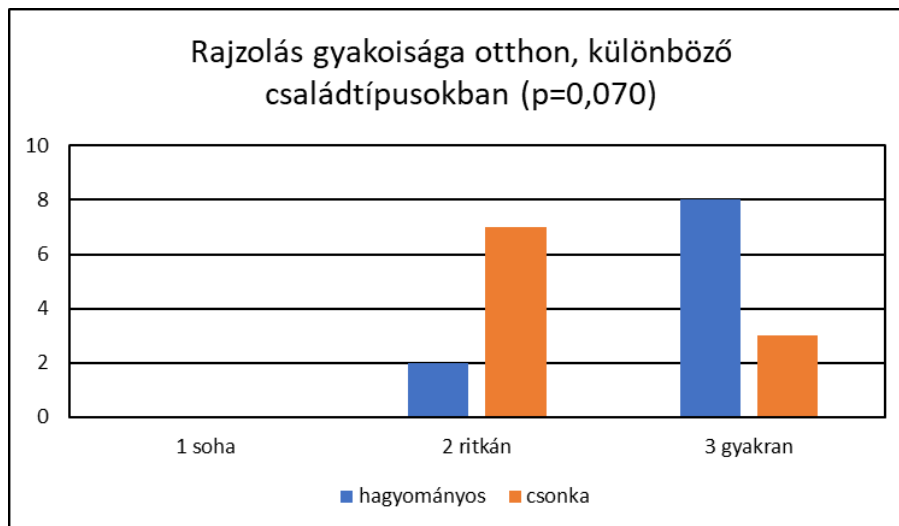
Itt mindenki igennel válaszolt, a hagyományos és csonka családból származó gyermekek egyaránt.

Van-e otthon saját rajzkészleted? (3. kérdés)

Mindenkinek van otthon saját rajzkészlete, kivéve egy kisfiút, aki csonka családból származik.

Szoktál otthon rajzolni vagy festeni? Milyen gyakran? (4. kérdés)

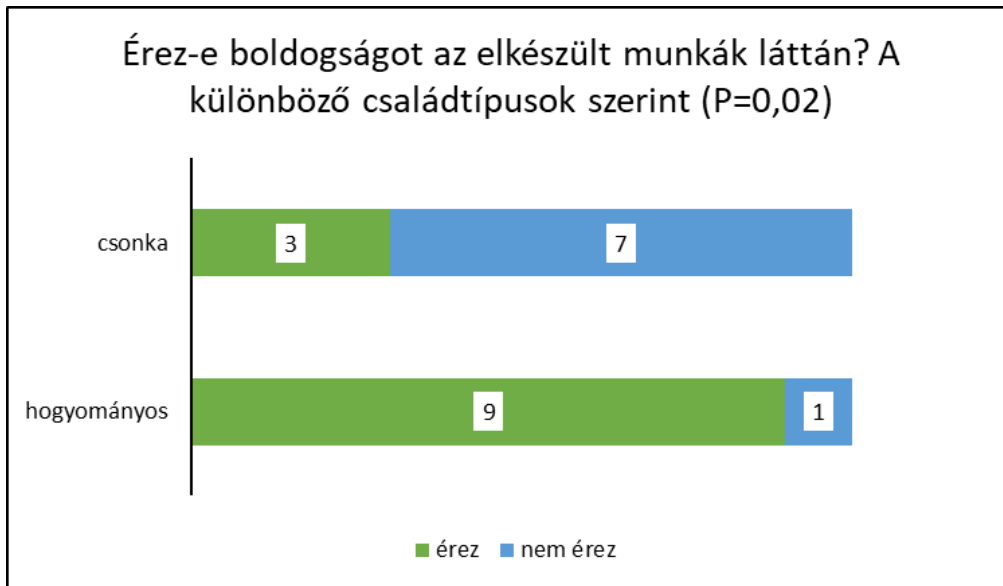
A hagyományos családból származó gyermekek közül nyolcan gyakran végzik otthon ezt a tevékenységet, ketten ritkán, illetve nincs olyan, aki sohasem rajzolna vagy festene otthon. Az egyszülős családból származó gyermekek közül hárman gyakran rajzolnak vagy festenek otthon, heten ritkán, olyan gyermek pedig itt sincsen, aki sohasem végezné otthon ezt a tevékenységet. Az alábbi 6. ábrán szeretném szemléltetni az otthoni rajzolási tevékenység gyakorisága közötti különbséget az eltérő családtípusok között. Jól látható, hogy azok a gyermekek, akik hagyományos családban élnek, többet rajzolnak, festenek otthon, azonban ez nem jelent szignifikáns különbséget ($p=0,070$). Az általam vizsgált gyermekek esetében elmondható, hogy a családi helyzet befolyásolja az otthoni rajzolás gyakoriságát.

6.ábra: Rajzolás gyakorisága otthon, különböző családtípusokban. Forrás: saját szerkesztés

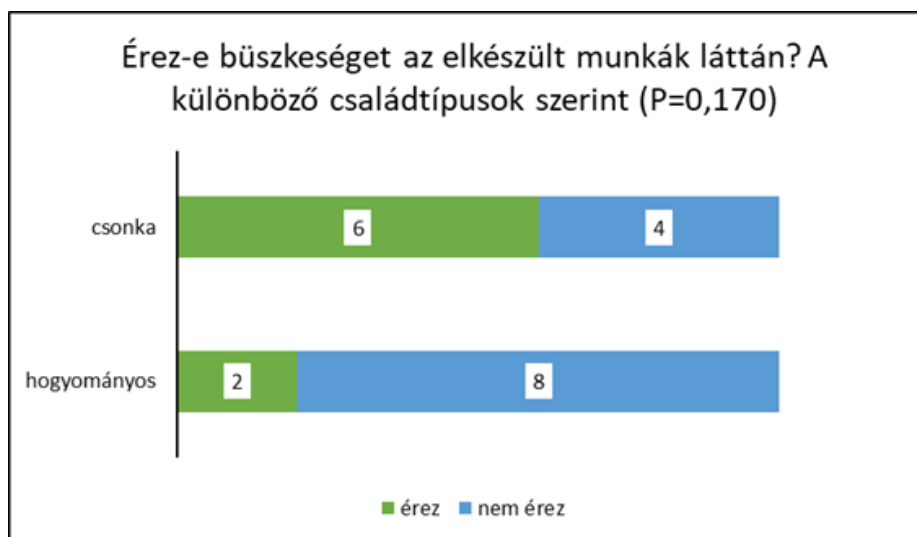
Milyen érzés tölt el, amikor rápillantasz a kész alkotásaidra? (5. kérdés)

A hagyományos családból származó gyermekek közül kilencen bejelölték, hogy éreznek boldogságot, egy valaki volt, aki nem jelölte be ezt. Közülük ketten jelölték be, hogy éreznek büszkeséget, nyolcan pedig nem jelölték be ezt a választási lehetőséget. A csonka családból származó gyermekek közül hárman jelölték, hogy éreznek boldogságot, heten pedig nem jelölték be ezt az opciót. Közülük hatan jelölték be, hogy éreznek büszkeséget, négyen pedig nem választották ezt a lehetőséget. Csalódottságot csak egy kisfiú jelölt, aki csonka családból származik. Az alábbi 7. és 8. ábrán szeretném szemléltetni a különbségeket az eltérő családtípusok között. Látható, hogy a hagyományos családból származó gyermekek közül sokan (majdnem mindenki) éreznek boldogságot, amikor rápillantanak a kész alkotásaikra, a másik családtípusba tartozó gyermekek lényegesen kevesebben jelölték be ezt a lehetőséget. Büszkeséget pedig több csonka családból származó gyermek érez.

7. ábra: Érez-e boldogságot az elkészült munkák láttán? A különböző családtípusok szerint.

Forrás: saját szerkesztés

8. ábra: Érez-e büszkeséget az elkészült munkák láttán? A különböző családtípusok szerint.

Forrás: saját szerkesztés

Mit rajzolsz szívesen az alábbiak közül? (6. kérdés)

A hagyományos családból származó gyermekek közül négyen szeretnek embereket rajzolni, hatan állatokat, hárman fát vagy virágot, ketten pedig házat. A csonka családból származó gyermekek közül pedig négyen szeretnek embereket, ketten állatokat, ketten fát vagy virágot, hárman pedig házat rajzolni. Ami érdekes lehet, hogy néggyel több hagyományos családból származó gyermek szeret állatokat rajzolni, mint egyszülős családból származó gyerek, de lényeges különbségek itt nem figyelhetők meg az eltérő családtípusok között.

Mi az, amit nem rajzolsz szívesen? (7. kérdés)

A hagyományos családból származó gyermekek közül öten nem szeretnek embereket, egy valaki állatot, ketten fát vagy virágot, egy valaki pedig házat rajzolni. A csonka családból származó gyermekek közül pedig hatan nem szeretnek embereket, ketten állatokat, hárman házat rajzolni. Közülük nem volt olyan, aki bejelölte volna, hogy ne szeretne fát vagy virágot rajzolni. Erre a kérdésre adott tanulói válaszok között sem figyelhető meg lényeg különbség az eltérő családtípusok között. Ami említésre méltó lehet, hogy négyel több hagyományos családból származó gyermek jelölte, hogy szeret állatot rajzolni, mint csonka családból származó, illetve kevés olyan gyermek volt mindkét családtípusban, aki, szeret fát vagy virágot rajzolni (három hagyományos, kettő csonka), de kevesen jelölték be azt is, hogy ne szeretnének (kettő hagyományos, csonkából pedig senki sem).

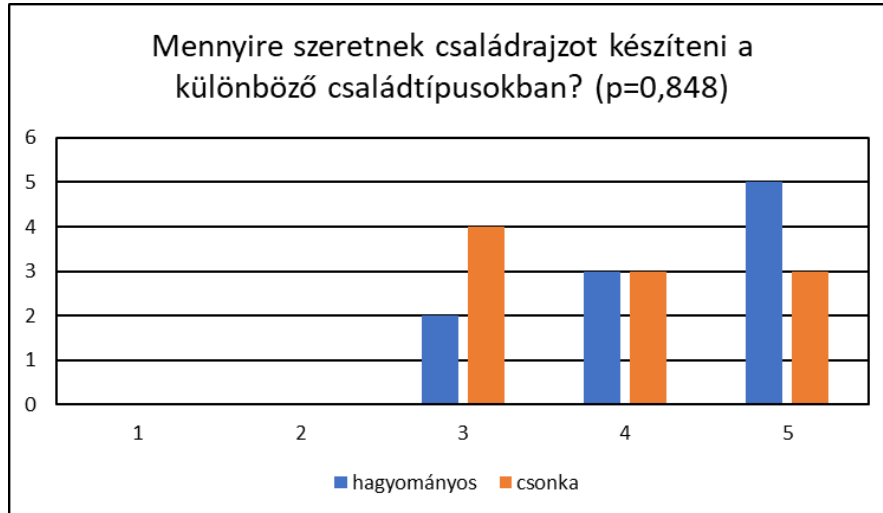
Milyen eszközt használsz a legszívesebben? (8. kérdés)

A hagyományos családból származó gyermekek közül hatan szeretnek ceruzával dolgozni, ketten festéssel, négyen filctollal, olyan tanuló pedig nem volt, aki bejelölte volna a gyurmát. A csonka családból származó gyermekek közül nyolcan szeretnek ceruzát használni, ketten festéket, ketten filctollat, illetve ebben a csoportban sem volt olyan gyermek, aki megjelölte volna a gyurmát. Mindkét családtípusnál a ceruzát jelölte be a legtöbb gyermek, szeret ceruzával dolgozni a gyerekek többsége. Lényeges különbség ezeknél a válaszoknál sem volt felfedezhető az eltérő családtípusok között.

1-5 skálán jelöld, hogy milyen szívesen készítesz rajzot a családoдрól! (9. kérdés)

A hagyományos családból származó gyermekek közül öten jelölték az 5-ös számot (nagyon szívesen lerajzolom a családomat), hárman a négyes számot (szeretek családrajzot készíteni), illetve ketten a hármas számot (lerajzolom, ha ez a feladat, de szívesebben rajzolok mást). A kettes (nem igazán szeretek a családomról rajzot készíteni) és az egyes (egyáltalán nem szeretek a családomról rajzot készíteni) számot senki sem jelölte. A csonka családból származó gyermekek közül hárman jelölték az ötös számot, hárman a négyes, négyen pedig a hármas számot. Ebben a csoportban sem volt olyan gyermek, aki az egyes vagy a kettes számot jelölte volna. Az alábbi 9. ábrán szeretném szemléltetni a különbségeket az eltérő családtípusok között. Megfigyelhető, hogy több hagyományos családból származó gyermek jelölte az ötös számot, tehát több olyan gyermek szeret nagyon családrajzot készíteni, akik hagyományos családban élnek, továbbá több csonka családban élő gyermek jelölte a hármas számot, mint hagyományos családban élő. Azonban az jól látszik, hogy jelentős és szignifikáns különbség nincsen ($p=0,848$)

az eltérő családtípusok között. Fontos kiemelni, hogy ennek tükrében a csonka családból származó gyermekek sem zárkoznak el a családrajz készítésétől, közülük is vannak, akik nagyon szívesen elkészítik a családrajzukat, illetve iskolai feladatban sem jelenthet egy ilyen feladat elvégzése számukra lelki nehézséget.

9. ábra: Mennyire szeretnek családrajzot készíteni a különböző családtípusokban?

Forrás: saját szerkesztés

4. Összefoglalás

The topic of my diploma thesis is the comparison of family drawings of children from traditional and single-parent families. I investigated whether there is some difference between the family drawings of children living in traditional and single-parent families, and whether the family situation can influence children's drawing habit and attitude towards drawing.

In my thesis, I investigated visual education, the role of visual culture subject in education. In this lesson, children have opportunities to create creatively and express themselves freely. It can be read in several specialized literature that visual media has gained a huge role in recent years, therefore the development of visual communication is a very important task at school, which this subject can provide an opportunity for. Of course, it is very important to emphasize that a good teacher is also necessary for these competencies to develop effectively. According to Mária Feuer (2000), drawing is a form of self-expression, which I also agree with. For example, even small children, who can't speak yet, need to convey their feelings and emotions, and drawing is a good opportunity for this. Drawing already had an important role in prehistoric times, because people want to somehow indicate what they cannot say, to make it known to others. I thought it was important to present the stages of drawing development, as this helps to understand children's drawings and to know what the average level of drawing development is at which age, to which we can relate. I investigated the methods of examining children's drawings in order to determine the direction of my research based on this. In my research, I used the method of analyzing family drawings one by one. I compared the works of children from traditional and single-parent families. I have also presented the most common symbols in children's drawings, as knowing them helps in the analysis of children's drawings. Cathy A. Malchiodi (2003) believes that the family drawing reveals a lot about the child's family, its functioning, and how the child perceives her own role in the family. I described the most important observational aspects of family drawings according to Mária Feuer, the knowledge of which also facilitated the analysis process. In my thesis, when analyzing family drawings, I took into account those aspects that have a visual theme, because the purpose of my thesis was not a psychological analysis of family drawings.

Nowadays, it can be observed that the number of single-parent families is increasing, for which there may be a lot of reasons. In my opinion, many of the children living in this type of family struggle with mental problems, because one of the parental models isn't in front of them, which can affect their development.

I did two researches in my thesis. One is the comparative analysis of family drawings. I set out to examine and compare the family drawings because I was curious if there was a difference in the family drawings of children from different family types, and if so, what was the biggest difference. I considered this analysis and investigation important because from a pedagogical point of view, it can have an outstanding importance in getting to know children, educating them, and differentiating them.

In the second part of my thesis, I analyzed and evaluated the questionnaires filled out by the children whose family drawings I analyzed. I was wondering whether the family situation affects children's drawing habit and frequency, whether there is a difference between children from different family types in terms of what tools they like to use, what they like to draw, or don't like to draw, and which was perhaps one of the most important questions for me, whether the family situation could be related to how much the children like to draw a picture of their family.

When analyzing the family drawings, I took the following aspects into account: the general level of the drawing and the degree of deviation from the age average in either a positive or negative direction; placement of the drawing sheet; utilization of the surface of the drawing sheet; spatial effect of the arrangement; line management; use of color; coloring; proportional representation; elaboration of elements; symbols.

The children filled out the questionnaires at home, and the first graders at school with the help of the form teacher.

The statistical evaluation was performed with the IBM SPSS 23 software, the method used was Fischer's exact test.

When comparing the family drawings of children living in traditional and single-parent families, I didn't discover any significant differences between the different family types. However, there were some differences in line management, proportional representation, and the elaboration of elements. For the other aspects, the distribution between the different family types was roughly equal. So we can conclude from this that the family situation is not significantly decisive in the children's family drawings.

When analyzing the questionnaires, I discovered a significant difference between the different family types only in the question of whether the children feel happiness when they look at their

finished work. Significantly more children from traditional families indicated that they felt happiness (9 out of 10) than children from single-parent families (3 out of 10). In addition, there was also some difference in the frequency of drawing at home, and whether they feel proud when they see their finished work between different family types. Two of the children from the normal family types only indicated that they felt proud when they saw their finished work, while six of the children from the single-parent families indicated this option. This result is very interesting, because I would have expected the opposite. I thought that more children from traditional families would indicate that they were proud of their work. This is also very interesting because more children feel happiness from normal family types, but from single-parent families they are more proud of their drawings. An almost significant difference was found in the frequency of drawing at home. More children from traditional families (8 out of 10) indicated that they often draw or paint at home than children from single-parent families (3 out of 10), while more children from single-parent families (7 out of 10) indicated that they rarely draw or paint at home than a child from a traditional family (2 out of 10). I didn't discover a significant difference in how much the children like to make family drawings. The results show that more children from traditional families marked the number five, meaning that they are very happy to draw their family, and more children living in single-parent families marked the number three, meaning that they draw their family if this is the task, but they prefer to draw something else. At the same time, it is important to mention that the degree of deviation is very small in terms of the different family types, and there was not a single child from single-parent families who marked the number one or two, that is, that they didn't want to make a family drawing, or at all. From this I came to the conclusion that the majority of children from single-parent families are also very happy to make their family drawings, and it is a feedback from them such a task doesn't cause them emotional difficulties. What is also interesting is that few children from each group indicated that they like to draw trees or flowers (three children from the traditional group, two from the single-parent group), but very few also indicated that they don't like it (two from the traditional group, none from the single-parent group). From this, I conclude that the representation of the tree and the flower are indifferent to children from both types of families.

All in all, it can be said that there are some differences between children from different family types in the case of the family drawings and the questionnaires, but these differences aren't considerable or significant. The family situation isn't significantly decisive in the children's family drawing, nor in their attitude to drawing and love of drawing, in what tools they like to use, what they like to draw and what they don't.

In the future, it would be worthwhile to expand the research by examining the family drawings of more, for example, 50 children from traditional and 50 children from single-parent families, so that the results are even more realistic, because at these 10-10 family drawings, there is also the possibility that these results were due to chance.

It is true that the main goal of my thesis is to examine whether there are differences between the family drawings of children from different family types, but I got to know much more than that, such as the children's attitude to the subject of visual culture, whether they like this lesson, and what they like to create with, what is the quality of the children's drawings, etc. The drawings of the children I selected were mostly of a lower quality, they displayed fewer symbols in their drawings than expected. There were few really exciting, high-quality, beautifully developed drawings. Since in the future I would like to teach this subject I would focus on these problems, I would try to convey the beauty of the subject to the children by applying as many different methods as possible and providing the opportunity for creative creation.

I think that drawing lesson is an extremely important subject at school, because children can create something unique, break away from expectations a little, and develop their creativity, which, in my opinion, children need. This is also supported by the questionnaire, all the children indicated that they like drawing lessons, and almost everyone likes to draw. There is a lot of teaching material, the children have to learn, pay attention, and think a lot, and this subject provides an excellent opportunity for free creation, a little spiritual fulfillment and relaxation.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet szeretnék mondani konzulensemnek, Farkas Beátának, aki hasznos tanácsaival, lelkiismeretes munkájával segítette szakdolgozatom elkészülését.

Hálás vagyok a családomnak, akik szeretetükkel, kitartásukkal támogattak a tanulmányaim során. Külön szeretném megemlíteni pedagógusként dolgozó édesanyámat, aki hozzáértő tudásával, meglátásaival segítette a témában való elmélyedésem.

Külön köszönöm páromnak, Daninak, hogy végig támogatott szeretetével, továbbá szakértelmével hathatós segítséget nyújtott az adatok statisztikai kiértékelésében.

Felhasznált Irodalom

1. Anonym (2019): A rajzelemzés, mint tudomány, avagy minden, amit tudnod kell róla. In: Alkotásutca honlapja. [online] [h.n.] [2023. 04. 21.] > URL: <https://www.alkotasutca.hu/blog/a-rajzelemzes-mint-tudomany-avagy-minden-amit-tudnod-kell-rola>
2. Balogh Andrea (2011): Családrajzok elemzése. In: Családinet honlapja. [online] [h.n.] [2022. 08. 31.] > URL: https://www.csaladinet.hu/hirek/gyerekneveles/kisgyerekek/16323/csaladrajzok_elemzese
3. Bodóczy István (2002): A rajz, vizuális kultúra tantárgy helyzete és fejlesztési feladatai. In: Új pedagógiai szemle, 52. évf. 11. sz.
4. Bodóczy István (2020): Vizuális nevelés módszertana. In: Rajztanítás módszertana honlapja. [online] [h.n.] [2022. 07. 05.] > URL: <https://rajzmodszertan.webnode.hu/l/vizualis-neveles-modszertana/>
5. Fan, R. J. (2012): A study on the kinetic family drawings by children with different family structures. The International Journal of Arts Education, 10(1), p. 173-204.
6. Feuer Mária (2000): A gyermekrajzok fejlődéslélektana. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 5-9, 243-253, 267-291, 294-297, 330-337.
7. Feuer Mária (2002): A firka lélektana. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 170-173.
8. Feuer Mária (2005): Facsalád-rajzok szerepe a gyermek-pszichodiagnosztikában. In: Gyógypedagógiai szemle, 33.évf. 3. sz. p. 163-164.
9. Kárpáti Andrea (2005): A kamaszok vizuális nyelve. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 16-17.
10. Kárpáti Andrea (szerk.) (1995): Vizuális képességek fejlődése. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, p. 7, 65-69.
11. KSH (2015a): Családok Magyarországon – A családok nemzetközi napja, május 15. In: Központi Statisztikai Hivatal honlapja. [online] [h.n.] [2023. 04. 11.] > URL: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/csalad_vilagnap15.pdf?fbclid=IwAR2xpqft-WHA4FbpsBPF0p4L8xfKEcC_bjh1qDvznKjHbx0tH3ydhSy9eUMk p. 1.
12. KSH (2015b): Az egyszülős családok. In: Központi Statisztikai Hivatal honlapja. [online] [h.n.] [2023. 04. 11.] > URL: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_16_2011.pdf?fbclid=IwAR2wi4rA6I9-O49hRG65VDXeP06iSvQeQH0fgE5bDQaAdb_P7R1em8DBfIo p. 38-40.
13. Malchiodi, Cathy A. (2003): A gyermekrajzok megértése. Budapest: Animula Kiadó, p. 24-26, 44-46, 107-118.

14. Novák Éva (2009): A családról mindenkinek. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, p. 39, 175-178.
15. Pohlné Barkó Magdolna (2001): A vizuális nevelés fontossága gyermekkorban. In: Módszertani lapok. Alsó tagozat, 8.évfolyam 1. sz. p. 31-32.
16. Porció Györgyné (1996): A család, a család funkciói, családtípusok, családgondozás. In: Szöveggyűjtemény és mintatár szociálpedagógia szakos hallgatók részére. Eger: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola főigazgatója, V. kötet p. 220-221.
17. Shakerian, A. (2010): Family drawings for psychological analysis of children living in normal and single-parent families. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 11(4), p. 312-21.
18. Spigelman, G., Spigelman, A., & Engleson, I. L. (1993): Analysis of family drawings: A comparison between children from divorce and non-divorce families. *Journal of divorce & Remarriage*, 18(1-2), p. 31-54.
19. Vargha András (2000): Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal. Budapest: Pólya Kiadó, p. 251.
20. Vass Katalin (2014): A gyermekrajz fejlődése. In: Oviadmin honlapja. [online] [h.n.] [2023. 04. 12.] > URL: <https://oviadmin.hu/index.php?menu=cikk&id=98>

Mellékletek

1. számú melléklet:

Kérdőív

1. Szeretsz rajzolni?

igen nem

2. Szereted a rajzórát? Kérlek, hogy a válaszod indokold!

igen nem

Indoklás:.....

3. Van-e otthon saját rajzkészleted? (színes ceruza, ecset, festék stb)

igen nem

4. Szoktál otthon rajzolni vagy festeni? Milyen gyakran?

gyakran ritkán soha

5. Milyen érzés tölt el, amikor rápillantasz a kész alkotásaidra?

boldogság büszkeség csalódottság egyéb és pedig.....

6. Mit rajzolsz szívesen az alábbiak közül?

embereket állatokat fákat, virágokat házat

egyéb és pedig.....

7. Mi az, amit nem rajzolsz szívesen?

embereket állatokat fákat, virágokat házat

egyéb és pedig.....

8. Milyen eszközt használasz a legszívesebben?

ceruza festék filctoll gyurma

egyéb és pedig.....

9. 1-5 skálán jelöld, hogy milyen szívesen készítesz rajzot a családról!

1 2 3 4 5

(5=Nagyon szívesen lerajzolom a családomat

4=Szeretek családrajzot készíteni

3=Lerajzolom, ha ez a feladat, de szívesebben rajzolok mást

2=Nem igazán szeretek a családomról rajzot készíteni

1=Egyáltalán nem szeretek a családomról rajzot készíteni)

2. számú melléklet:

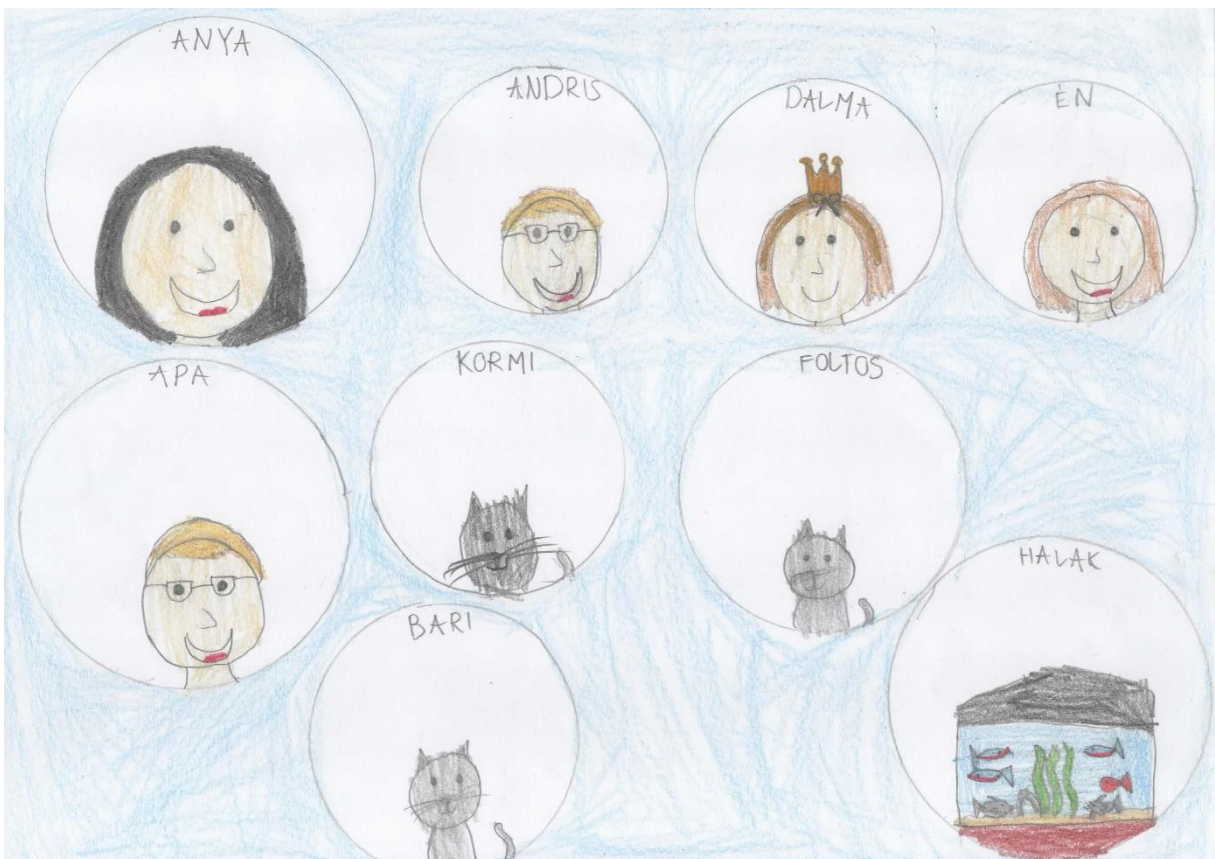
3. számú melléklet:

4. számú melléklet:

5. számú melléklet:

6. számú melléklet:

7. számú melléklet:

8. számú melléklet:

9. számú melléklet:

10. számú melléklet:

11. számú melléklet:

12. számú melléklet:

13. számú melléklet:

14. számú melléklet:

15. számú melléklet:

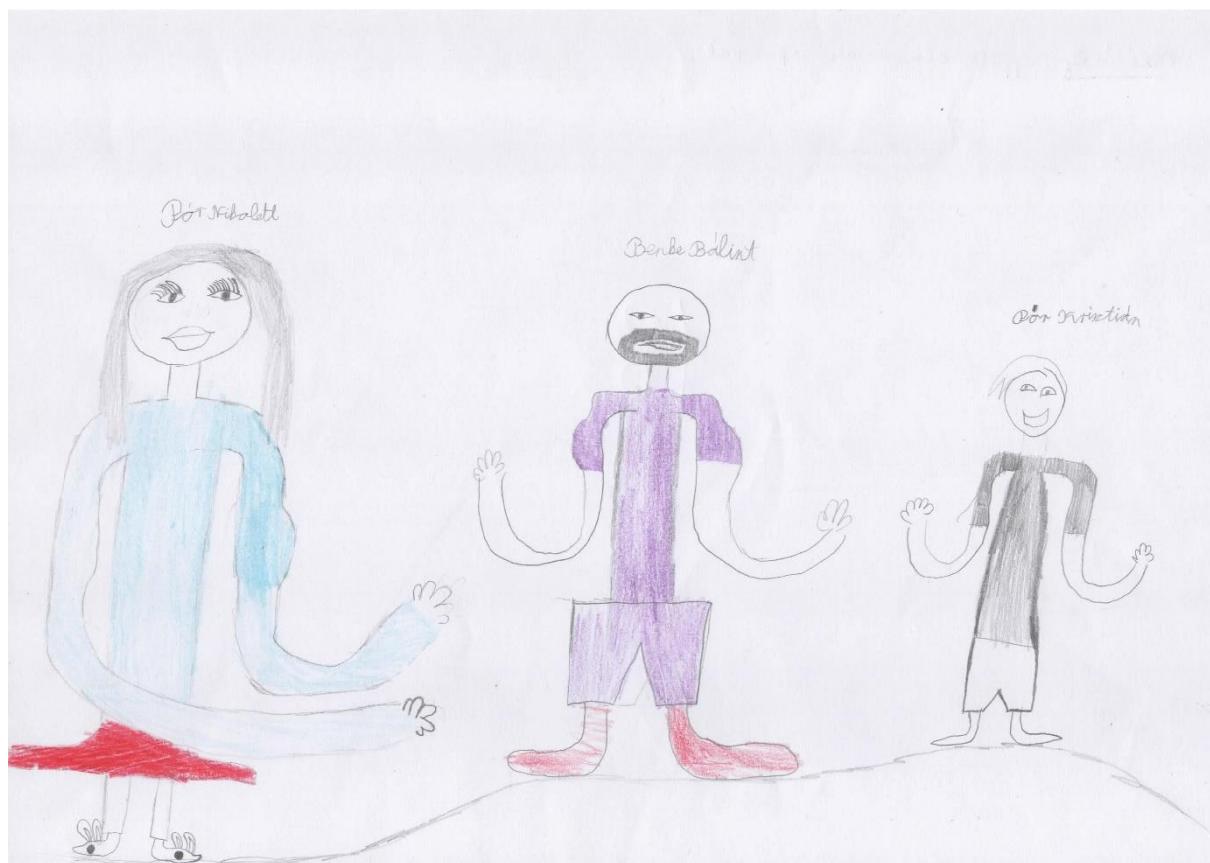
16. számú melléklet:

17. számú melléklet:

18. számú melléklet:

19. számú melléklet:

20. számú melléklet:

21. számú melléklet:

NYILATKOZAT

Alulírott MOLNÁR KATALIN, a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, KAPOSVÁRI Campus, TANÍTÓ szak nappali/levelező* tagozat végzős hallgatója nyilatkozom, hogy a dolgozat saját munkám, melynek elkészítése során a felhasznált irodalmat korrekt módon, a jogi és etikai szabályok betartásával kezeltem. Hozzájárulok ahhoz, hogy Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom egyoldalú összefoglalója felkerüljön az Egyetem honlapjára és hogy a digitális verzióban (pdf formátumban) leadott dolgozatom elérhető legyen a témát vezető Tanszéken/Intézetben, illetve az Egyetem központi nyilvántartásában, a jogi és etikai szabályok teljes körű betartása mellett.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: KAPOSVÁR 2023 év 04. hó 16. nap

Molnár Katalin
Hallgató

NYILATKOZAT

A dolgozat készítőjének konzulense nyilatkozom arról, hogy a Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A Záródolgozatom/Szakdolgozatom/Diplomadolgozatom záróvizsgán történő védelemre javaslok / nem javaslok*.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem*

Kelt: 2023. év aprilis hó 20. nap

[Signature]
Belső konzulens

*Kérjük a megfelelőt aláhúzni!